

Könyvszemle

Wilss, Wolfram

Übersetzungsunterricht.

Eine Einführung

Begriffliche Grundlagen und Methodische Orientierungen

(Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1996.
229 pp.)

Wallendums Tünde

Magyarul talán „Bevezetés a fordítástanba” lehetne a címe ennek a 229 oldalas, fordítást oktatókhoz és tanulókhöz egyaránt szóló, gyakorlat-orientált tankönyvnek, amely egyszerre nyújt betekintést a fordítástudomány elméleti alapjaiba és gyakorlati tapasztalataiba. Ennek megfelelően két – akár külön-külön műként is értelmezhető – részből épül fel: az első egység a *Begriffliche Grundlagen*, a második pedig a *Methodik des Übersetzens* címet viseli.

A hagyományos, általános fordítástani tankönyvektől eltérően ezúttal a szakfordítás és a szakmai szövegek állnak a középpontban. Ennek oka nagyon egyszerű – mint a szerző írja – a napjainkban végzett fordítások nagyjából 90%-a szakfordítás. Wolfram Wilss véleménye szerint a gyakorlati kihívásoknak megfelelő, sikeres fordítók képzésében a minőség és a gyorsaság elsajátíttatása természetesen elengedhetetlen, a fordításoktatásnak ugyanakkor egyre inkább a szakmai és szaknyelvi ismeretek megtanítására és integrálására kell koncentrálnia.

A témában már rendkívül sokat publikált szerző (a kötet végén található mintegy 15 oldalas bibliográfiában összesen tizenkilenc, angol és német nyelven megjelent könyvének és tanulmányának adatai szerepelnek) ezúttal a saarbrückeni egyetemen szerzett közel három évtizedes fordítás- és tolmácsolástanítási tapasztalatait

osztja meg az olvasókkal. Először az önálló fordításoktatás történetéről és jelenéről, a fordítástudomány fontosabb elméleti irányzatairól ad áttekintést, majd a németországi fordítóképzésről és a szakmai terminológiáról szól. A kötet külön érdekessége, hogy számos definíciót találhatunk benne a fordítási folyamat, illetve tevékenység meghatározására: a fordítás lehet pl. „egy sajátos, többdimenziós nyelvi információ-feldolgozó folyamat”, „egy rendhagyó kommunikációs helyzet”, vagy „egy sajátos döntési folyamat”; a fordító pedig – többek között – „a nemzetközi információáramlás egyik fontos elősegítője”.

A kötet előszavában a szerző rámutat, hogy tulajdonképpen mindmáig tisztázatlan, hogy melyek is pontosan a fordításoktatással szemben támasztott követelmények, meddig terjednek a fordítóképzés lehetőségei, s hol vannak a korlátai.

Wilss az első fejezetben röviden bemutatja a fordítási folyamat és a fordítói munka jellemzőit, szól az általános és az alkalmazott fordítástudomány közötti viszonyról, a fordítástudományt egyetemi és főiskolai képzésben betöltött szerepéről, valamint a tanítás számos alapvető kérdéséről. Külön is figyelemre méltó a fordításoktatás hatékonyságáról szóló rész, amelyben a szerző visszatekint a fordításoktatás második világháborút követő kezdeteire, s felvázolja a tudományág céljainak és módszereinek eddigi változásait is.

A második fejezetből részletesebben is megismerhetjük a fordításelmélet múltját, s az elméleti és gyakorlati fordítástudománnyal foglalkozó szakemberek fordításelméletéről alkotott véleményét. Itt olvashatunk továbbá a fordítás gazdaságosságáról és a fordító személyének kívánatos jellemzőiről is. A szerző elveti az oktatásban alkalmazott hagyományos – elmélet kontra gyakorlat – felfogást, ezzel szemben a komplex fordítási szituációkban történő

tanítás híve. Hangsúlyozza a kiindulópontot jelentő – tanulható és fejleszthető, sőt automatizálható – szövegértés fontosságát, majd a fordító személyéről szólva szórakoztató anekdoták segítségével mutatja be, hogy mennyire nem könnyű a fordítás presztízsét a társadalommal elfogadtatni, s hogy milyen identitásproblémákkal kell a fordítóknak nap mint nap megküzdeniük. Wilss hangsúlyozza, hogy a fordító felelősséget visel a kiinduló nyelvi és a célnyelvi produktumok, valamint azok szerzői, illetve olvasói irányában, s nem mulasztja el megjegyezni, hogy mennyire nehéz az idő és az állandó megfigyeltség állapotában jó teljesítményt nyújtani.

A harmadik fejezet a fordítást egyfajta tudásközvetítő tevékenységként mutatja be, ahol az ismeretek szisztematikus elrendezésének, tárolásának és előhívásának képessége elengedhetetlen (hiszen csak az elraktározott és előhívható információ tekinthető tudásnak). Az általános és a tapasztalati tudás, a jó problémamegoldó-készség, a fordítástechnikai és módszertani rutin mellett – a szerző véleménye szerint – a szaktudás és a szaknyelv ismerete jelenti a fordító sikerének kulcsát. A szakfordításra történő komplex felkészítés azonban – mint olvashatjuk – korántsem egyszerű, hiszen egyelőre nincsenek megfelelő tapasztalatok, s még a célok és irányelvek is csak kialakulófélben vannak.

A negyedik fejezet az egyén által ismert és számára ismeretlen nyelvi, társadalmi, törvényi, kulturális stb. szabályok és normák meghatározó szerepéről szól. Wilss hangsúlyozza, hogy a megfelelő intralingvális és interlingvális jel- és szabályrendszerek ismerete és használata a fordító számára különösen fontos.

Az ötödik fejezetben a szerző továbbra is a fent említett interlingvális szabályokkal foglalkozik: angol és német példamondatokon keresztül mutatja be a nyelvek közötti használati (grammatikai, kulturális stb.) normák különbségeiből adódó nehézségeket. Külön alfejezeteket szentel a fordításban megjelenő szubjektumnak, a fordított szövegen nyomot hagyó egyéni

stílusnak, a tapasztalat és a problémamegoldó hozzáállás szerepének.

A hatodik fejezet a kontrasztív nyelvészet és a fordítástudomány közötti hasonlóságokat és különbségeket számos példával és szakirodalmi idézettel illusztráltan mutatja be.

A kötet második, *Methodik des Übersetzens* címet viselő része öt alfejezetből áll.

Az első fejezetben többek között a fordítás taníthatóságáról és tanulhatóságáról, valamint a fordítói munka során megfigyelhető akkomodáció, illetve asszimiláció részleteiről olvashatunk.

A második fejezet fordítási vonatkozású szöveganalízissel foglalkozik, s a szövegértés folyamatának vizsgálatán túl figyelmet szentel a szintaxisnak, a lexikának és a stilsztikának is. Angol és német példák teszik életszerűvé az egyébként igen nehéz és „száraz” anyagot.

A harmadik fejezet a szöveg „építőköveinek” a vizsgálatára koncentrál: ismét angol és német nyelvtani elemeket (pl. szuffixumokat, szintagmákat) és szintaktikai szerkezeteket vet össze, illetve állít egymással szembe. A szerző megállapítása szerint a vizsgált szövegelemek egyfajta állványzatot, vázat képeznek, amelyre biztosan építhetünk, s amely egyáltalán nem akadályozza – sőt inkább elősegíti – a nyelvi kreativitást. Wilss hangsúlyozza, hogy a fordítóképzésben a szöveg alkotórészeinek ilyen szerepét is be kell mutatni.

A negyedik fejezet a párhuzamos szövegek fordítástanításban felhasználható módszereiről és tapasztalatairól számol be. Öt nagyon érdekes és tanulságos példán (egy-egy angol mondat német variációin) keresztül ismerhetjük meg a fordítás gyakorlati buktatóit.

Az ötödik fejezetben az előzőek szerkesztéséül a szó szerinti és a nem szó szerinti fordítási folyamatokról van szó. A szerző a fordítási folyamatot szó szerinti és nem szó szerinti részfolyamatok egyedi kombinációjának tekinti, amelyben a két részfolyamat helyes arányát a fordítói rutin és problémamegoldó hozzáállás, illetve viselkedés határozza meg.

A kötet zárszavában Wilss még egyszer hangsúlyozza, hogy az általános fordítók kora lassanként véget ér, ezért a modern fordítóképző intézeteknek a munka világába beilleszkedni kész, speciális tudással felvértezett, dinamikus, együttműködő, komplex ismeretekkel rendelkező szakembereket kell képezniük.

A Narr tankönyvsorozatban megjelent mű elolvasása után azt hiszem többen megkönnyebbülten sóhajtanak majd fel. Talán valahogy úgy, mint egy jó színházi előadás végén, ahol a főszereplő sorsát átérezve vele együtt izgulunk, küzdünk és örülünk a végén mindnyájan. Wolfram Wilss könyve talán a német diákoknak sem könnyű, a nem német anyanyelvű olvasó számára viszont – éppen szaknyelvisége folytán – kifejezetten nehéz, ám a végén annál nagyobb sikerélményt jelentő olvasmány. A szerző a kötet alcíméhez híven bevezeti olvasóit a fordítástudomány részleteibe, számos tudományterület (pl. pszichológia, pszicholingvisztika, szociológia stb.) ismeret- és tapasztalatanyagából merítve igyekszik közelebb hozni a megfoghatatlant és – elsősorban élőnyelvi példákön keresztül – ébreszt további kíváncsiságot olvasóiban. A kötet a nyelvi megfogalmazások nehézsége folytán teljes egészében talán nem, de bizonyos részletei – különösen az első rész néhány fejezete – mindenképpen érdemesek lennének arra, hogy a magyarországi fordításoktatásban is széles körben felhasználják.

Gerzymisch-Arbogast, Heidrun & Mundersbach, Klaus

Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens

(Tübingen – Basel: A. Franke 1998. 353 pp.)

Kegyessné Szekeres Erika

A fordítástudomány elméletével és gyakorlatával foglalkozó olvasók előtt nem ismeretlen a fent említett szerzőpáros. Külön-

külön és együtt is jelentős fordítástudományi munkák szerzői. Heidrun Gerzymisch-Arbogast munkáiban a szakfordítással és a fordítás szövegnyelvészeti aspektusaival foglalkozik, s az elsők között tárgyalja a fordítási folyamatok oktathatóságát és annak metodikáját. Legfontosabb írása 1994-ben jelent meg „Bevezetés a fordítástudományba” címmel. Jelenleg a Saar-vidéki Egyetem oktatója. Klaus Mundersbach fizika-kémia és matematika szakos egyetemi végzettséggel rendelkezik, általános nyelvészetből habilitált. 1986-tól foglalkozik behatóbban a fordítástudománnyal, elméleti munkássága szorosan kapcsolódik természettudományos előképzettségéhez, tehát leginkább az ilyen típusú szakszövegek fordításához ad elméleti kiindulópontot és gyakorlati tanácsokat.

Jelen munkájukban a szerzők kísérletező kedvükről tesznek tanúbizonyságot, s gyakorlati megoldásokat keresnek a korábbi közös munkáikban (többek közt 1988) felvetett elméleti problémákra. Az olvasó egy terjedelmes, de annál érdekfeszítőbb könyvet vehet kézbe. A könyv első lapjai után támadt kételyeinket fokozatosan oszlatják el a szerzők. Mire a könyv végére érünk, bizonyosságot nyerünk azzal kapcsolatban, hogy lehetséges, s megtudjuk, hogyan lehetséges tudományos kritériumok alapján fordítani. Felfedező utunk során megismerkedhetünk a tudományos fordítás módszereivel, a gyakorlatban kísérhetjük végig, hogyan alakul, formálódik a szöveg a fordítástudomány műhelyében, láthatjuk, hogyan „bélyegzik” meg az egyes fordítási eljárások a szöveg egészének hatását.

A vállalkozás újdonsága, hogy az előbb vázolt kísérletet több nyelven követhetjük nyomon. Ugyanis egy német szöveg angolra, franciára, olaszra, oroszra és spanyolra történő többfázisú kísérleti fordításáról van szó. Ám azzal mindannyian tisztában vagyunk, hogy a fordítási gyakorlat a valóságban nem létezik, s nem is létezhet elméleti háttér nélkül, s a szerzők ezt a tényt egy pillanatig se feledtetik velünk. Folyik a műhelymunka, s közben egyre újabb elméleti kérdések válnak világossá. Ennek

felismerésében, az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásában nyújtottak a szerzőpárosnak nagy segítséget a társszerző diplomás szakfordítók.

Érdeemes néhány szóval megemlíteni a mű keletkezésének történetét: A Saar-vidéki Egyetemen 1995–96-ban szemináriumokat rendeztek, melyek témája a fordítás metodikája és didaktikája volt. A szeminárium oktatói azt tartották szem előtt, hogy diákjaik számára kidolgozzanak egy olyan fordítási modellt, amely a fordítás folyamatát „a mikro- és makrostrukturális döntések hálójában” (9. old.) logikus és előre kiszámítható operációkká alakítja át. Így született meg a „Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens” (A tudományos fordítás módszerei) alapötlete. A szerzők meggyőződése, hogy a fordítás folyamata tudományos módszerekkel vizsgálható és mérhető, s ebből kiindulva lépésről lépésre didaktizálható is.

A mű szerkezete

A könyv első része elméleti bevezetés a fordítástudományba: megismerhetjük a fordításban használatos metodikai eljárásokat, melyekhez a szerzők kritikai megjegyzéseket fűznek hozzá, általános tájékoztatást kapunk a fordítástudomány metodológiai elméleteivel foglalkozó írásokról. Ezt követi a tudományos fordítás három fő módszerének („aspektra”, „relatra” és „holontra”) bemutatása. A mű elméleti része mindössze 85 oldalt tesz ki, ebből is meggyőződhetünk, hogy ebben a könyvben valóban a szövegekkel való kísérletezgető, a részeredményeket felülvizsgáló, az egészet újra értékelő módszereké a fő szerep, s a gyakorlatban is tökéletesnek bizonyuló fordítás elérése a cél.

A könyv második részében a műhelymunkáé a főszerep. Egy német szöveg (Mundersbach „Für höchstes Gut” című verséről van szó, amely 1986-ban íródott, röviddel a csernobili katasztrófa után, s a tej radioaktív izotópjairól, valamint ennek következményeiről szól) több nyelvre történő „aspektra”, „relatra” és „holontra”

eljárással készült fordításának elkészülését követhetjük nyomon. Minden lépés magyarázatokkal tűzdelt, mindennek célja és oka van. A fordítás eredményeként létrejött szövegeket a szerzők elemzik, s az elemzés végére kialakul egy úgynevezett fordítási aspektusmátrix, amely mindhárom létező eljárás ötvözete. A jó fordítás, ami a szerzők véleménye szerint azonos a tudományos módszerekkel történő fordítással, magán hordozza a három eljárás pozitívumait, s ezzel párhuzamosan kiszűri azok hátrányait is. Az eljárások keresztműzében kidolgozott aspektusmátrix egyesíti a holisztikus tudás- és kultúra-rendszert a szöveg relációs hálójával. Így bontakozik ki fokozatosan a fordító szöveggel szembeni értékelő magatartása, aminek eredményeképpen tökéletesen visszaadható a forrásnyelvi szöveg „szövegszerű zártsága” (a szöveg koherenciája) és az „információ szerinti tagolása” (a téma és a réma egysége) az adott célnyelven is. Az előbbi kettő (koherencia és a téma-réma egység) célnyelven is megvalósuló tökéletes harmóniája biztosítja azt, hogy a szöveg tartalmi síkjait (izotópjait) nemcsak a fordító értette meg a forrásnyelven, hanem a tudományos fordítás módszereinek a segítségével képes arra is, hogy a célnyelvű olvasó számára is világossá váljanak a tartalmi síkok. (Vö. a fordítástudomány metodikájáról szóló fejezet, 15–30. old.)

Az előbbi metodológiai eszmefuttatás után élményszerű olvasmánnyá válik a különböző nyelveken készült kommentált fordítások tanulmányozása. Szerencsés, ha az olvasó több idegen nyelvet is beszél, avagy több idegen nyelvre is fordít, mivel akkor olyan páratlan és eddig a fordítástudomány irodalmában egyedülálló kísérlet tanúja lehet, ahol a könyvben szereplő nyelveket és az elkészült fordításokat az előbbieken említett eljárások alkalmazhatósága szerint hasonlítják össze. Az eddig elmondottakkal egyenes arányban áll, hogy a könyv második része háromszor olyan terjedelmű (85–314. old.), mint az elméleti bevezetés, és egy összefoglaló jellegű műhelytanulmánnyal zárul (315–328 old.).

Figyelmet érdemel még a könyv rendkívül jó technikai érzékkel megszerkesztett kiegészítő apparátusa is. Az irodalomjegyzék (329–338. old.) után a könyv tartalmi és gyakorlati szempontból legfontosabb és a leggyakrabban használt metodikailag releváns kifejezéseinek rövid magyarázata is megtalálható (339–345. old.). Továbbá a kötet végére kerültek a szerzők adatai, a könyvben használt jelölések és rövidítések jegyzéke (345–350. old.). Mivel többszáz oldalas munkáról van szó, igen hasznos segítő társ a tájékozódásban a tartalmi index is. A jobb megértést és a vizuális rögzítést szolgálják a függelékben elhelyezett táblázatok és ábrák.

Az egyes fejezetek felépítése hasonló módon jól átgondolt és logikus, s ez igen lényeges, hiszen az egyes módszereket lépésről-lépésre kell, hogy elsajátítsuk. Ha az elsajátítási folyamatba sorrendi hiba csúszik be, akkor nem sikerülhet a fordításunk, amivel a könyv hatására esetleg magunk is megpróbálkozhatunk. Véleményem szerint megérné, hogy az ismertetett módszereket a magyar nyelvre való alkalmazhatóság szempontjából is próbára tegyük. Sőt, a könyv szerzői egyenesen sugallják az ötletet, hogy a szóban forgó, a kísérlet alapjául szolgáló verset próbálja meg minden olvasó anyanyelvére lefordítani, így tehát akár kísérletet is tehetünk arra, hogy a könyvből elsajátított módszerekkel magyarra is lefordítsuk a verset az előzetesen megtanult lépések szerint. Ebből a szempontból dicsérhető a könyv tipográfiai kivitelezése is, amely elősegíti az egyes lépések gyors visszakeresését (vastagon szedve olvashatjuk a lépések nevét, dőlten szedve a lépés lényegét). Mindez a könyv tanulhatósági indexét növeli, hiszen a szerzők eredetileg fordítói szemináriumok tankönyvének szánták munkájukat.

Gondolatok a könyv tartalmi részéről

A könyv első része két nagy fejezetre osztható: az egyik a fordítástudomány metodikai elméleteivel, a másik a fordítás folyamatának metodológiai elemzésével foglal-

kozik. A szerzők véleménye szerint mind- ezidáig nem állt rendelkezésünkre a fordítás metodikáját tudományosan vizsgáló összefoglaló jellegű mű. ezt a célt tűzi ki maga elé. Igaz ugyan, hogy más fordítás-elmélettel foglalkozó könyvek részben kitértek a fordítás metodikájára, ám java- részt előtérbe helyezték a gyakorlati alkalmazhatóság szempontját és annak ellené- re, hogy a fordítási gyakorlatban igen jól hasznosítható eljárások kidolgozását ma- gukra vállalták, mégsem léptek fel minden esetben olyan tudományos igényvel elké- szíthető elméletben és gyakorlatban egy- aránt jól alkalmazható fordítási modellel, mint amelyet Gerzymisch–Arbogast és Mudersbach kínálnak. (ld. többek között Wilss 1996, Gallagher 1985, Nord 1991, Baker 1992, Kußmaul 1995 munkáit, melyek gyakorlati hasznából minden felnö- vekvő fordítói generáció részesedhetett).

Ezzel szemben a szerzők (láthatóan az eddigi fordítás-módszertani elvekkel szem- behelyezkedve), a szövegből, mint indivi- duális egységből kiinduló lépésről lépésre szabályozható fordítás-módszertani mo- dellt szándékoztak kidolgozni. A fordítás tehát szerintük nem más, mint tudomá- nyosan kidolgozható szabályokra épülő folyamat. A kidolgozandó szabályoknak szükségszerűen tetszés szerinti szövegre is alkalmazhatónak és a lépések sorozatának bármikor megismételhetőnek kell lennie. Ez jelenti a szerzők számára a tudomá- nyos igényvel elkészített fordítás minőségi mutatóit. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a fordítói ösztönt és kreativitást szisztematikusan elvetnék. E két fordítói „eszköz”, mint tudományos elveken felül működő stilisztikai értékkel rendelkező háttér jelennek meg Gerzymisch–Arbo- gast és Mudersbach könyvében, s éppen ezért pillanatnyilag metodikai szempont- ból irrelevánsnak tűnnek. De a fordító személye sohasem lehet mellékes tényező, mert éppen az új módszertani eljárások- nak köszönhetően léphet ki a színpalok mögül és válhat „önálló jogokkal rendel- kező szövegalkotóvá”. Az újonnan kidol- gozandó rendszernek három fontos tulaj-

donságnak kell megfelelnie: explicitás, verificálhatóság és szisztematikusság. A korábbi fordítástudományi elméletek (pl. szövegorientált fordítás, atomisztikus és holisztikus fordítás, textintern és textextern fordítási modellek) bemutatása után rövid áttekintés következik az elődökről is (Reiß, Wills, Vermeer és a többiek). A korábbi fordításmetodikai megfontolások kritikai vizsgálata után a szerzők a következő fontos posztulátumokat határozzák meg:

(1) A fordítás metodikájának a szövegre kell támaszkodnia, vagyis egy egyedi s egyszeri szövegből kiindulva kell létrehozni bármikor megismételhető műveletsozortatot. Ehhez rendelkezésre kell, hogy álljon a szöveg fogalmának olyan irányú értelmezése, mely elég képlékeny ahhoz, hogy egy kifejezés fogalmi alapja szövegspecifikus legyen, s hogy a fordító az egész szövegre vonatkozó szövegértési stratégiáit magába foglalja. Ebből pedig a koherencia fogalmának operacionalizált értelmezése következik.

(2) A holisztikus és az atomisztikus megközelítésmódokat egymástól függetlenül kell alkalmazni, majd a felállított szabályokon alapuló műveleti sor keretei között egymásra kell vonatkoztatni e két eljárást, s meg kell találni azok metszéspontjait.

(3) A tudásunkat, mely háttérismeretet, főleg kulturális tudást jelent, s amelyet tulajdonképpen a szöveg hoz felszínre belőlünk, a szövegtől elkülönítve kell szemlél-nünk és textextern módon modellálnunk (30. old.)

A mű írói az előbbi posztulátumokat a 2–4. fejezetben bemutatott módszerek alapján fejtik ki részletesebben, melynek során bemutatásra kerül, a már az előbbiekben is többször emlegetett három fő módszer: a fordítás atomisztikus (mikrostrukturális), holisztikus (makrostrukturális) és relációs (predikátumokat elemző és egymással összefüggésbe hozó) megközelítése. Először globálisan ismerkedh-tünk velük: vázlatos formájú, lényegre törő leírást olvashatunk erről a három fő módszerről, amelyet a fordításban a későbbiek

során didaktikailag alkalmazni kívánunk külön-külön, egymás után, avagy egymással keverve s egymásra kivetítve. Ezeket az eddigi gyakorlattól eltérő, új fordítási módszereket, melyeket a szerzők „aspektra”-, „holontra”-, és „relatra”-módszereknek (vö. aspektus, holon, reláció alapszavak jelentésével) neveznek el, odafigyeléssel és gyakorlással, kísérletező próbafordításokkal mi magunk is elsajátíthatjuk.

E módszerek lényege különböző gondolkodásmódokat takar. Az atomisztikus gondolkodásmód a vizsgált dolgot a legkisebb alkotórészei felől közelíti meg. A holisztikus gondolkodásmód előzetes hipotézisek megalkotását feltételezi, s ezt követi a hipotézisek helyességének illetve helytelenségének a bizonyítása. A relációkat kereső gondolkodásmód egyből az összefüggések felismerésére törekszik, anélkül, hogy részletekbe bonyolódna. E jellegzetes gondolkodásmódok alkalmazhatóak a fordítási folyamatban is. Amennyiben az eddig elmondottak felkeltették az olvasó érdeklődését, álljon itt dióhéjban a fentiekben megnevezett módszerek lényege:

Aspektra-módszer (aspektív fordítás)

A módszer elnevezése az „aspektív transzláció” összevonásából származik. Az aspektus alatt a szerzők egy tetszőleges szöveg jellemzőinek fogalommal szerveződését értik. Vagyis ez nem más, mint a szöveggel kapcsolatos aktuális nézőpontok figyelembe vétele, melyek a szöveg fontos tulajdonságainak megállapításához nélkülözhetetlenek. Az aspektusok a szöveg formális és tartalmi oldalát jellemzik, magukban foglalják a szöveg nyelvi, stilisztikai, strukturális és tematikai jegyeinek az összességét. A fordító ezeket a jegyeket tudatosan keresve, úgymond aspektív módon közelíti meg a lefordítandó szöveget, azaz aspektív módon olvassa azt. Az aspektusok együttese alkotja az aspektusmátrixot. Az aspektura módszer szerinti fordítás lényegében véve atomisztikus (mikrostrukturális), tehát kisebb gondolati egységek fordítására szolgál. Minden egyes szövegrészhez az

előbbi aspektusokat magába foglaló fordítási variánsok születnek meg, melyeket később a fordító az egész szövegre vonatkozó aspektusmátrix segítségével értékeli ki, majd ennek eredményeképpen dönt egy-egy variáns mellett. A különböző módszerek más-más fordítói kompetenciát követelnek meg. Az aspektra-módszer esetében a fordítónak elsősorban nyelvi és tényanyag kompetenciával kell rendelkeznie. Ennek a módszernek a részletes ismertetését, alkalmazhatóságát és lépéseit tartalmazza a harmadik fejezet első része (vö. 41–51 old.).

Relatra-módszer (szövegbeli relációkat célnyelvre átültető fordítás)

A módszer a „relációkat követő transláció” kifejezés összevonása. A reláción a szerzők tulajdonképpen a predikátumok logikus egymáshoz kapcsolódását értik. A szöveg tartalmi mondanivalóját tehát relációk láncja adja vissza, amelyek a szöveg tartalmát lineárisan követhetővé teszik. Minden egyes reláció argumentumból és relátorból (argumentumokat összekapcsoló elem) épül fel. A relatra-módszer (a szövegbeli relációs háló alapján) a szöveg információs bázisának célnyelvre történő átültetésére alkalmas. A módszer érdekessége, hogy a szöveg relációs hálóját vizuálisan is nagyon jól modellálható. Annyiban hasonlít az előző eljárásra (aspektra), hogy ebben az esetben is célszerű részrendszerekkel dolgozni, s a részeredményeket az egészhez igazítani. A relatra-módszerrel fordítónak összefüggéseket felismerő logikai készséggel kell rendelkeznie, hogy a szöveg információs hálóját összességében is szem előtt tudja tartani az egyes szövegrészek lefordítása során. A módszer pontos leírását és a lépéseit a harmadik fejezet második része tartalmazza (53–63 old.).

Holontra-módszer (makrostrukturális fordítás)

A módszer elnevezését a „holisztikus transláció” kifejezésből alkották meg a szerzők

összevonással. A módszer a fordításhoz szükséges háttéranyag ismeretére utal, azaz a fordító gondolatban „kiegészíti” a szöveget a saját ismereteiből származó globális összefüggésekkel. A holisztikus, hipotetikus gondolkodás segíti hozzá a szöveg teljeskörű megértéséhez. Az ismeretek rendszereket hoznak mozgásba a szöveg tematikáján belül és kívül (tárgyi ismeretek, kulturális ismeretek, specifikus ismeretek). A részismereteket, amelyeket a szöveg egyes szakaszaiban aktiválunk, a folyamat végén összhangba kell hozni a globális ismereteinkkel. A holontra-módszer a szöveg részleteire és egészére vonatkozó ismeretrendszereket feltételez, amelyeket a kompetencia szintjén kell aktiválnia a fordítónak. A módszerrel minden részletre kiterjedően a harmadik fejezet utolsó előtti részében ismerkedhetünk meg (63–77 old.).

Nyilvánvaló, hogy a háromféle módszer egymástól izolált alkalmazása három teljesen különböző célnyelvi szöveget eredményez, mivel ilyenkor csakis egyfajta nézőpont érvényesül. A fordító természetesen maga dönti el, a szöveg térbeli, időbeli, nyelvi és egyéb jellegzetességei alapján, mikor melyik módszert veszi leginkább figyelembe. Döntése függ a fordítás céljától, a szöveg típusától és egyéb, a fordítást meghatározó tényezőktől is (pl. kinek készül a fordítás). A legtöbb fordítás esetében nem is alkalmazható csak az egyik, vagy csak a másik módszer. Előfordul a gyakorlatban az is, hogy egy szöveg esetében mindhárom módszer alkalmazandó, sorban egymás után vagy egymással keverve, mire eljutunk a kész célnyelvi szöveghez. Maguk a szerzők és az elkészített műhelyfordítások is meggyőzhetik az olvasót arról, hogy a három módszer egyidejű alkalmazása a legelőnyösebb. Az eddigiekben alkalmazott módszerbemutatói sorrendet (holontra, aspektra, relatra) nem célszerű a gyakorlatban is követni, mivel a döntéseket egymástól mereven elválasztja, és így kevesebb lehetőség van a korrekcióra. A könyv szerzőinek és a próba fordítások készítőinek javaslata: az

aspektra- és a holontra-modell egyidejű, párhuzamos alkalmazása, ezután pedig mintegy megerősítésként következik a relatra-modell bevetése, mert ez lehetővé teszi az aspektusok és a holonok súlyponthozását a szöveg egésze szempontjából, a relációk pedig segítenek az első kettő ellenőrzésében. Ezt az érvelést és okfejtést ismerhetjük meg a harmadik fejezet lezárásakor, ahol a módszerek összjátékán kívül a szerzők által javasolt, a három módszert integráló, bármikor és bármilyen szöveg esetén alkalmazható 13 lépésben megoldható fordítás lépésről-lépésre történő bemutatásáról van szó (78–84 old.).

A könyv második részében a gyakorlatban is próbára tehetjük a bemutatott módszereket, külön-külön alkalmazva és integráltnan (Gerzymisch-Arbogast és Mudersbach fordítástechnikai újításai szerint) is. Látni fogjuk, hogy mily eltérő fordítások születnek! A gyakorlati rész összefoglalására nem vállalkozhatunk egy recenzió keretei között, de tulajdonképpen szükségtelen is lenne, mert az eredmények magukért beszélnek és az olvasónak/fordítónak magának kell belátnia Gerzymisch-Arbogast és Mudersbach tételének helyességét: a három módszer időben helyesen történő alkalmazása vezet el a tökéletes, tudományos módszerekkel kidolgozott célnyelvi szöveghez.

Mint a fentiekből is látszik, érdekesítő, de nehéz olvasmányról van szó. Ha az olvasónak nincs fordításelmélettel kapcsolatos előismerete, akkor először ajánlatos tanulmányoznia Gerzymisch-Arbogast 1994-ben megjelent művét is, mely „Übersetzungswissenschaftliches Propädeutikum” címen vált ismert tankönyvvé a fordítói iskolákban, s amely bizonyos mértékben a most tárgyalt mű előfutárának is tekinthető. Az említett propedeutika alapozó ismeretekkel szolgál a fordítás metodikájának megértéséhez és befogadásához.

Kautz, Ulrich

Handbuch – Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens

(München: Iudicium & Goethe-Institut, 2000. 632 pp. ISBN: 3-89129-449-2)

Dékány Edit

Az ismertető könyv, amelynek címe „A fordítás és tolmácsolás oktatásmódszertani kézikönyve”-ként fordítható magyarra, a Goethe-Intézet, valamint a Iudicium könyvkiadó kooperációja révén jött létre. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a szakképzett fordítók és tolmácsok iránti igény ugrásszerűen megnövekedett, és ezt a hatalmas igényt az egyetemi képzést folytató intézmények nem tudják kielégíteni – különösen az ún. „kis nyelvek” és/vagy olyan országok esetén, amelyekben ilyen intézmények nem léteznek –, a Goethe-Intézet Központi Igazgatóságában *Übersetzen und Dolmetschen* elnevezéssel egy projektet indítottak el, ennek keretében (1995–1998) dolgozták ki ezt a kézikönyvet.

A szerző, akinek eddig megjelent munkái az ún. lipcsei iskola fordítástudományi tradíciójának szellemében születtek, a kontaszti nyelvészet és a nyelvpár-szemponthú fordítástudomány módszereivel németangol–kínai, illetve kínai–német, németkínai fordítási irányok viszonylatában készített konfrontatív – fordítástudományi tanulmányokat.

Kautz könyvével orientációs segédeszközt kíván a fordítást és tolmácsolást oktató tanárok, továbbképzéseken oktató és résztvevő kollégák kezébe adni, konkrét javaslatokkal a fordítási és tolmácsolási feladatok kiválasztásához és alkalmazásához, didaktizált tananyagokat bemutatva. A kézikönyv a következő részeket foglalja magában:

– bevezető rész a fordító- és tolmácsszakmáról

- rövid áttekintés a fordítástudomány fejlődéséről
- egy-egy átfogó fejezet a fordításról és tolmácsolásról
- a fordítók és tolmácsok képzésével, továbbképzésével kapcsolatos kidolgozott curriculumok vázlatai
- rövid összefoglalás az idegennyelv-oktatásban alkalmazott fordítási és tolmácsolási gyakorlatok kapcsán felmerülő (a közép- és felsőoktatást érintő) különös problémákról
- áttekintés a Goethe-Intézetben folyó fordítással és tolmácsolással kapcsolatos kurzusokról, tevékenységekről, illetve javaslatok hasonló rendezvények scénárióihoz
- részletes bibliográfia

A könyv nyolc fejezetre tagolódik. A bevezetést követő második fejezet bemutatja a fordító- és tolmácsszakma gyakorlatát, a nyelvi közvetítők tevékenységi területeit, valamint a szakma elsajátításához szükséges speciális képességeket, készségeket és személyiségjegyeket. A fordítás- és tolmácsstudomány fejlődésével foglalkozó harmadik fejezet egyfajta elméleti-történeti háttérrel biztosít a következő két fejezetnek, amelyek külön-külön tárgyalják a fordítás és fordításidektika, majd a tolmácsolás és a tolmácsdidaktika főbb aspektusait.

A könyv negyedik és leghosszabb fejezete a fordítással és a fordítás oktatásának módszertanával foglalkozik. A szerző fordításdefinícióját a fordítás fajtái követik. Kautz a fordítási folyamatot két fő részre – a receptív és a produktív fázisra – bontva tárgyalja.

A fordítási folyamat receptív fázisa alfejezetben a forrásnyelvi szöveg megértése, fordítás szempontjából releváns szövegtipológia, a fordítást előkészítő kutatási témakörök szerepelnek, az utóbbit a szótározás, párhuzamos- és háttérszövegek, glosszárúak és adatbankok, informátorok, valamint az Internet segítségével végzett munka vázolására bontja tovább. Kautz kiemeli, hogy a fordítói kompetencia nemcsak a lexikai hézagok pótlásán alapul, lényeges

eleme a kutatási kompetencia. A kutatási kompetencia a lefordítandó szakterülettel kapcsolatos hiányzó ismeretekre, és a célnyelven ezek – az adott kultúra szempontjából – adekvát helyettesítésére vonatkozik. A receptív fázisról szóló ismertetést a professzionális fordító kézikönyvtárból nem hiányozható alpművek, egynyelvű szakkönyvek és szótárak, kétnyelvű szótárak felsorolásával zárja.

A fordítási folyamat produktív fázisát bemutató alfejezet a következő aspektusokat emeli ki: a célnyelvi szöveg projekciója és a befogadó elvárásai; a célnyelvi szöveg elkészítése; fordítási problémák és fordítói eljárások; a célnyelvi szöveg szerkesztői munkái; a célnyelvi szöveg külső megjelenése.

A negyedik fejezet másik fő részét a szerző a fordítás oktatásának szenteli. A fordítás oktatása szempontjából legfontosabb tényezők: az oktatók, a tanulók és a tanulási célok vonulnak fel itt. Ebben a szakaszban három fontos kérdésre kell választ adni:

- Ki oktathat fordítást?
- Ki tanulhat fordítást?
- Mit akarunk a fordítás kurzusokon elérni?

A szövegkiválasztás elvei, didaktizált szövegek elméleti kérdései után Kautz három különböző szövegen (egy használati utasítás és két reklámhirdetés segítségével) mutatja be a szövegek didaktizálásának módját, majd a fordítás receptív fázisa részben tárgyalt pontokhoz (megértés, szövegtipológia, szövegelemzés, kutatás) és a produktív fázishoz feladattípusokat és a fordítás oktatásával kapcsolatos részletes tanácsokat rendel. A fordítással foglalkozó negyedik fejezetet tanórai modellek és a fordítás értékelésének szempontjai zárják. A fordítás oktatására szánt kilenc modellel a „tradicionális” gyakorlatoktól kezdve a számítógéppel végzett feladatokig terjed.

Az ötödik fejezet a tolmácsolás bemutatására vállalkozik. Az előző fejezettel meg-

egyező felépítésben (definíció, főbb fajták, receptív fázis, produktív fázis, oktatás) tárgyalja a szóbeli nyelvi közvetítésre vonatkozó ismereteket, kiemelve a tolmácsolás specifikumait. A tolmácsolási esemény receptív fázisa tárgyalásánál kiemelt szerepet kapnak a memóriakutatás tolmácsolás szempontjából releváns felismerései, valamint a konzekutív tolmácsolás esetén a jegyzetelés. A jegyzetelésttechnikával kapcsolatban az alábbi kérdésekről esik szó:

- Mire szolgálnak a tolmács jegyzetei?
- Mit jegyzetel a tolmács?
- Mikor jegyzetel a tolmács?
- Hogyan jegyzetel a tolmács?

A következő rövidebb fejezet a professzionális fordítók és tolmácsok képzésével, továbbképzésével foglalkozik, a nyelvi közvetítők képzésének szervezeti és tartalmi kérdéseit veti fel. A hetedik fejezet a fordítás idegen nyelvi tanórán betöltött szerepét vizsgálja, felvázolva az ezzel kapcsolatos tudományos vita jelenlegi állását. A fejezetek sorát a nyolcadik, a Goethe-Intézet továbbképzéseit bemutató rész zárja. A gyakorló fordítók/tolmácsok részére szervezett kurzusokon kívül a programok témái közt szerepel a fordításdidaktika, a tolmácsdidaktika, a bilaterális konzekutív tolmácsolás, a fordítástechnika, a fordítás a német idegennyelvi tanórán.

A nemzetközi szakirodalmat felvonultató terjedelmes bibliográfia két részre tagolódik, az első rész gyűjteményes köteteket és monográfiákat tartalmaz, (az itt szereplő művek egy része annotált) a második rész olyan folyóiratokat (107), amelyekben a fordítás és tolmácsolás elméletéről és gyakorlatáról jelentek és jelennek meg írások. Folyóiratcikkek és kötet tanulmányok nem itt, az 1. számú függelékben, hanem közvetlenül az egyes fejezetek, illetve alfejezetek végén találhatóak ajánlott irodalom címén. A 2. számú függelék olyan németországi állami felsőoktatási intézmények adatait tartalmazza, amelyekben fordítók és tolmácsokat képeznek.

A könyv egésze vagy részei alkalmasak mind önálló, mind csoportos feldolgozásra. Közvetlenül felhasználható szövegekkel szolgál gyakoroló tanárok számára, hiszen a szerző a hangsúlyt az elméleti szempontok didaktikus átültetésére helyezi. Öröndetes tény, hogy a fordítástudománnyal foglalkozó kutatók körében – az elmúlt évtizedtől eltérően – ez az aspektus egyre jobban előtérbe kerül. Az átfogó elméleti alapokra épülő, gyakorlati tanácsokban bővelkedő kötetet haszonnal forgathatják az oktatókon kívül az elméleti szakemberek és gyakorlati fordítók/tolmácsok is. A könyv hiányosságaként róható fel (ezt maga a szerző is hangsúlyozza), hogy nem vonatkozik specifikusan különböző nyelvpárokra. A jövő desideratuma marad tehát a kézikönyv nyelvpárspecifikus munkafüzetekkel való kiegészítése.

Larson, Mildred L.

Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence

(Lanham – New York – London:
University Press of America, 1984. 537 pp.
ISBN: 0-8191-4300-6)

Stanitz Károly

A szerző – amint ez a hivatkozásaiból is kiderül – a hatvanas évek eleje óta foglalkozik fordításelmélettel, első tanulmánya e témában 1965-ben jelent meg az amerikai Summer Institute of Linguistics *Notes on Translation* c. folyóiratában *A Method for Checking Discourse Structure in Bible Translation* címmel.

Jelen munkáját a szerző tankönyvnek szánta, melynek fő célja rávilágítani a nyelvek közötti különbségekre, és arra, hogyan befolyásolják ezek a különbségek az egyik nyelvről a másikra való fordítást. Az elv, amelyből kiindul az, hogy a fordítónak pontosan ismernie kell a forrásnyelvi szö-

veg jelentését ahhoz, hogy le tudja fordítani a célnyelvre. A jelentést olyan struktúráként mutatja be, amely minden szöveg mögött megtalálható. A könyv célkitűzése az, hogy bizonyítsa a *jelentésalapú* fordítás elsőbbségét a *formai alapú* fordítással szemben. Peter Newmark a könyvhöz írott előszavában úgy üdvözli Larson könyvét, mint az első olyan könyvet, amely eredményesen alkalmazható tankönyvként a fordítóképzésben. Newmark hangsúlyozza, hogy az elmúlt harminc év során megjelent fordításelméleti irodalom túlnyomó része a modern nyelvészet hatása alatt született, így vagy a kontrasztív nyelvészethez, vagy pedig valamely más nyelvelmülethez kapcsolódik. Nida volt az első, aki gyakorlati szempontból foglalkozott a fordítás kulturális és nyelvi kérdéseivel. Larson Nida méltó követőjének bizonyul, amit főleg a szókapcsolatok kérdésének alapos és világos kezelése, a metaforák és hasonlatok nagy száma a példaanyagban, valamint a szó szerinti fordításból adódó félreértések bemutatása bizonyít.

A szerző előszavában kiemeli, hogy könyve a John és Kathleen Callow, Katherine Barnwell és Eugene Nida műveiben kidolgozott elvekre támaszkodva, valamint a néhai John Beekman-tól tanultak alapján született, és csak annyiban jelent újat, hogy ezeket az ismereteket egy olyan új keretbe helyezi, amely alkalmassá teszi arra, hogy a leendő fordítók tankönyvként használják, különösen azok, akiknek anyanyelve egyike a világ számtalan kis nyelvének. Valószínűleg nekik szól a fordításban általa legfontosabbnak (és a könyv fő célkitűzésének) tartott alapelv ismételt hangsúlyozása: a fordító feladata az, hogy – miután azonosította a forrásnyelvi szöveg jelentését – a célnyelvben ugyanezt a jelentést juttassa kifejezésre olyan nyelvi eszközökkel, amelyek teljesen eltérhetnek a forrásnyelv eszközeitől.

A szerző szándéka szerint könyvét azoknak szánta, akik most ismerkednek a fordítás tudományával, esetleg angol nyelvtudásuk sem tökéletes. Ezt szem előtt tartva a fordításelméleti szakkifejezések

használata minimális, sok az ismétlés és minden fejezet gyakorlatokkal zárul, amelyeknek fontos része az anyanyelvre és anyanyelvről való fordítás.

A könyv hat részre tagozódik, az első résznek (*Overview of the Translation Task*) öt fejezete van: „Forma és jelentés” (*Form and Meaning*), „A fordítások fajtái” (*Kinds of Translation*), „A nyelv szemantikai szerkezeté” (*The Semantic Structure of Language*), „A rejtett jelentés” (*Implicit Meaning*) és „A fordítási projekt lépései” (*Steps in a Translation Project*). Ez az öt fejezet tekinti át a fordítás alapfogalmait és alapelveit, a további részek ezeket mutatják be részletesen és példákkal szemléltetik.

Az első fejezetben (*Form and Meaning*) a szerző a fordítást és a fordítás olyan alapfogalmait határozza meg, mint forrásnyelv (*source language*) és célnyelv (*receptor language*). Véleménye szerint a fordítás abból áll, hogy tanulmányozzuk a forrásnyelvi szöveg lexicáját, a nyelvtani struktúrát, a kommunikációs helyzetet és a kulturális kontextust, és elemezzük olyan céllal, hogy meghatározzuk a jelentését, majd rekonstruáljuk ugyanezt a jelentést annak a lexicának és nyelvtani struktúrának az alkalmazásával, amely ennek megfelelője a célnyelvben és kulturális kontextusában. E folyamat illusztrálására a szerző mindjárt bedobja a mély vízbe az olvasót egy olyan példával, amely szerkezetét tekintve végigvonul a könyvön: olyan nyelvek közötti megfeleltetést mutat be, amelyek mind nyelvtani szerkezetük, mind pedig kultúrájuk tekintetében messze esnek egymástól. A példamondat: „álmos vagyok” (*I am sleepy*), a feladat ennek a mondatnak a fordítása spanyolból aguaruna nyelvre (perui indián nyelv). A kijelentés jelentéselemeinek és a két nyelven megjelenő felszíni szerkezetnek az elemzése után megállapítja, hogy a spanyol forma szó szerinti fordítása angolul azt jelentené, hogy „I have sleep” (kb. álmoságom van), az aguaruna forma pedig „My sleep lives” (álmoságom él). Mivel a magyarázat nyelve angol, és megjelenik az angol megfelelő is, így a megállapítás az, hogy ugyanaz a tartalom

a három különböző nyelven három különböző nyelvi (lexikai és nyelvtani) szerkezetben jelenik meg. A további példák azt mutatják be, hogy még az egyszerűnek vélt hétköznapi társalgási fordulatok is rejtenek magukban buktatókat az átváltás szempontjából, a célnyelvi szövegben gyakran nyomot hagy a forrásnyelvi forma.

Az első fejezet a továbbiakban azokkal a nyelvi jellemzőkkel foglalkozik, amelyek befolyásolhatják a fordítást. Például annak, hogy a jelentéselemek különböző lexikai egységekbe vannak „csomagolva” az a következménye, hogy esetenként ezeket az elemeket az egyik nyelvben egy szó, a másikban több fejezi ki. Egy másik jelenség, hogy ugyanaz a jelentéskomponens több szóban is megjelenik (ld. juh – kos, bárány), vagy ugyanannak a szónak a megjelenése szókapcsolatokban nyelvenként változik (ld. az angol „run” vagy a prepozíciók). Még egyetlen nyelven belül is csak akkor beszélhetünk a forma és jelentés egyértelmű megfeleléséről, ha az adott szót az elsődleges jelentésében használjuk. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a szó szerinti fordítás (*literal translation*) nem közvetíti a jelentést, jó fordításként a szerző az idiomatikus fordítást (*idiomatic translation*) jelöli meg, amely a forrásnyelvi szöveg jelentését a célnyelvre jellemző (természetes) formában (*natural form*) adja vissza.

A második fejezet (*Kinds of Translation*) az utóbbi gondolatot bontja ki és szemlélteti egy sor példával, amelyeket ismét egymáshoz közel (angol-francia) és egymástól igen távol (angol-chuave) levő nyelvekből kölcsönöz. A lehetséges fordításfajtákat egy hétfokozatú skálán helyezi el, amelynek egyik végén a teljesen szó szerinti (*very literal*), a másik végén a túlzottan szabad (*unduly free*) fordítás található, amelyet megelőz a helyesnek tartott idiomatikus fordítás.

A nyelvtani szerkezetek fordítására vonatkozóan (*translating grammatical features*) Pápua Új Guineából hoz példát a szerző, amely arra hivatott, hogy bemutassa a túlnyomóan főnévi szerkezeteket használó angol hivatalos nyelvből az igei szerkeze-

teket használó helyi nyelvre való fordításnál jelentkező problémákat. Hasonló problémákat okoz az európai passzív szerkezet fordítása olyan nyelvek esetében, amelyek ezt nem, vagy más szerkezetben használják, mint pl. a japán, ahol a passzív szerkezet használata szó szerint szenvedést jelez. A lexika fordításával kapcsolatosan a frazeológiai jelentésre, vagyis az idiomatikus szókapcsolatok problémájára kapunk bő példaanyagot. A példák az angol nyelvet állítják szembe különböző dél-amerikai indián nyelvekkel.

A harmadik fejezet (*The Semantic Structure of Language*) a nyelv szemantikai struktúrájával kapcsolatos azon kérdéseket vizsgálja, amelyek a fordítás szempontjából fontosak. Szól a nyelv felszíni- és mélyszerkezetéről (*surface and deep structure*), valamint ebből kiindulva a szemantikai és grammatikai szerkezetéről (*semantic and grammatical structure*). A szemantikai szerkezet univerzális, hiszen minden nyelvben vannak jelentéselemek, amelyek dolgokat, eseményeket, tulajdonságokat és viszonyokat jelölnek. Ugyanígy minden nyelvben vannak közlések (*propositions*) amelyek fogalmakból állnak (*concepts*), ezek ugyanakkor összekapcsolódnak egy eseménnyel, dologgal vagy tulajdonsággal mint központi fogalommal (*central concept*). A közlések különböző formákban jelenhetnek meg, ahol a felszíni szerkezetben a három fő összetevő: az ágens, a patiens és a cselekvés helye változhat. Itt belép a szemantikai egységek fogalma, amelyet a „The dog treed the cat” (A kutya felzavarta a macskát a fára.) mondat példáján mutat be a szerző. Ez egy egyszerű SPO szerkezetű mondat a grammatikai összetevők szórendje szempontjából, a szemantikai struktúrája azonban bonyolultabb. A „tree” ugyanis dolog, itt viszont cselekvést jelöl, tehát a grammatikai és szemantikai szerkezet nem illeszkedik. A fordításnál ezt érzékeltetni kell és helyre kell állítani az egyensúlyt. Ezt szolgálja a szemantikai hierarchia bemutatása és az egyes szintek megfeleltetése a grammatikai struktúrának. Itt mutatja be a szerző a kommunikációs szí-

tuáció meghatározó szerepét bizonyos közlések jelentésének helyes értelmezésében: a „Mikor viszed már le a szemetet?” formailag kérdés, adott helyzetben azonban utasítás. Az aguaruna nyelvű fordításban a kérdő forma nem fog megjelenni.

A negyedik fejezet (*Implicit Meaning*) a rejtett jelentés vagy jelentések ismeretének fontosságára hívja fel a figyelmet, miközben bemutatja a különböző jelentésfajtákat a (referenciális, szövegszervező, szituációs – *referential, organisational, situational meaning*) és példákkal illusztrálja azt, hogy mindegyik esetben lehetséges az explicit és implicit forma. Annak, hogy bizonyos információk miért maradnak rejtve a szövegben, oka lehet az egyes nyelvek szerkezete, az, hogy már előfordult a szövegben előzőleg, vagy hogy a szituáció nem teszi szükségessé. Példaként említi az angol nyelvnek azt a tulajdonságát, hogy a mennyiségre vonatkozó információk mindig meg kell jelennie explicit formában, ami nem minden nyelvre jellemző. Hasonló jelenség az európai nyelvek esetében az explicit formában megjelenő nyelvtani nem, ami más nyelveknél nem jelenik meg. A szituációs jelentésre példa az „A fiam, Péter beteg.” mondatban a „fiam” explicit megjelenése, amire csak abban az esetben van szükség, ha a partner nem ismeri.

Az ötödik fejezet (*Steps in a Translation Project*) az előzőekben tárgyalt elméleti kérdések után a fordítás gyakorlati és szervezési kérdéseivel foglalkozik. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy mielőtt egy nagyobb fordítási projekt elindul, végig kell gondolni, mire is van szükség sikeres lebonyolításhoz. A szükségletet a „négy T”-ben jelöli meg (angolul: *text, target, team, tools*), vagyis szöveg, cél, csapat és eszközök. A szöveg a forrásnyelvi szöveget jelenti, amelyet fordítani kell, a cél a célcsoportot jelenti, akinek a számára készül a fordítás, a csapat azokat a személyeket jelenti, akik részt vesznek a fordítási folyamatban (a fordító(k), szakértő, lektor, gépíró stb.), az eszközök azok a segédanyagok, amelyeket a fordító igénybe vesz (szótárak, lexikon, szakkönyvek stb.). Maga a

fordítási folyamat több lépésből áll: 1) a fordítandó szöveg elemzése, megértése (*exegeisis*), 2) az átváltás és első változat (*transfer and initial draft*), 3) az értékelés (*evaluation*), 4) a javított változat (*revised draft*), 5) konzultáció (*consultation*) és 6) a végső változat (*final draft*).

Az első lépésben a fordító gondosan tanulmányozza a fordítandó szöveget, hogy tisztázza a szöveg üzenetét, a kommunikációs szituációt és mindazokat a tényezőket, amelyeket meg kell érteni annak érdekében, hogy egyenértékű fordítás készüljön.

A gondos elemzést követően megkezdődik a szöveg áttétele a célnyelvbe kis egységeként. Eközben a fordítónak folyamatosan szem előtt kell tartania a célnyelvi közönséget.

Amikor elkészült az első változat, az értékelésre kerül sor. Ennek három szempontja van: a gondosság, egyértelműség és természetesség, vagyis a következő kérdésekre keresik a választ: A fordítás ugyanazt a jelentést hordozza, mint a forrásnyelvi szöveg? A célnyelvi közönség számára egyértelműen érthető? A fordítás jól olvasható és mindenben megfelel a célnyelv nyelvtani és stílusbeli követelményeinek?

Az értékelés eredményeinek ismeretében és azok felhasználásával készül el a javított változat.

Bizonyos fordítási projektekben lehetnek tanácsadók, akik végigkísérik a fordítás folyamatát és segítik a fordítót.

A fordító beépíti a fordításba a tanácsadó véleményét, ellenőrizteti a szöveget anyanyelvi beszélőkkel, kikéri még egyszer a team véleményét, ha van, a kiadóét, majd elkészíti a végső változatot.

A további fejezetek újra sorra veszik az első öt fejezetben említett kérdéseket, részletesen bemutatják, számtalan példával szemléltetik, majd az egyes fejezetek végén található gyakorlatok lehetőséget adnak arra, hogy órai vagy egyéni munkával alaposan begyakorolják őket.

A könyv végén 290 tételből álló irodalomjegyzék segíti az olvasót abban, hogy az egyes részletkérdésekkel behatóbban foglalkozhasson. A felsorolt publikációk

megjelenése 1960 és 1983 közé esik, a többség a hetvenes évek második felében, kivétel talán Bloomfield 1933-ban megjelent *Language* című munkája. A tanulmányok nagy része a *The Bible Translator* (United Bible Societies, UK) és a *Notes on Translation* (Summer Institute of Linguistics, USA) című folyóiratokban jelent meg. A könyv részletes tárgymutatóval zárul.

Hatim, Basil & Mason, Ian

Discourse and the Translator

(London–New York: Longman, 1992.
258 pp.)

Zank Ildikó

A könyv a *Language and Social Life Series* (szerkesztő: Christopher N. Candlin) egyik köteteként jelent meg, amely sorozat célja annak többoldalú vizsgálata, hogy hogyan hatnak a társadalmi intézmények struktúrái és erői arra, ahogyan kommunikálunk és fordítva, hogyan hat a nyelv, a kommunikáció ezekre az intézményekre. A *Discourse and the Translator* egyszerre öleli fel a fordítástudomány eddigi kutatási eredményeit és mutat túl azokon: a szociolingvisztikai kutatások, a diszkurzus elemzés, a pragmatika és szemiotika legújabb eredményeinek tükrében a szerzők a *fordítást mint társadalmi kontextusba ágyazott folyamatot* értelmezik, a *fordítót* pedig elsősorban *két kultúra közötti közvetítőnek* tekintik.

A szerzők, mint ezt hangsúlyozzák, maguk is gyakorló fordítók, akik munkájuk során számos olyan fordítási eljárást és megoldást alkalmaztak, melyek rendszerbe foglalhatók, mások adataival összevetethetők. Jelen munkájukat éppen ezért egyfajta reflexiónak tekintik: más szóval, nem fordítóknak szánt gyakorlati útmutatásokról van szó, épp ellenkezőleg, a fordítók szolgáltatnak bizonyítékot arra, amit a fordítás folyamatáról megtudunk. Ilyen értelemben a szerzők megközelítése közelebb

áll a leíró fordítástudományhoz, amennyiben magát a fordítási folyamatot helyezik középpontba és a fordító, mint közvetítő, lehetséges *indokolt választásait* (*motivated choice*) veszik számba az egyes problémák tárgyalásakor. Ugyanakkor a könyv ennél jóval átfogóbb képet ad a fordítási folyamatról, mivel annak minden mozzanatát egy szélesebb társadalmi-kulturális kontextusba helyezi és a fordító gyakorlati megfontolásait olyan alkalmazott tudományok legújabb trendjeihez kapcsolja, mint a szociolingvisztika, diszkurzus kutatások, pragmatika, szemiotika és mesterséges intelligencia.

Mindezek alapján a könyv nemcsak a fordító- és tolmácsképzésben résztvevők figyelmébe ajánlható, hanem azoknak is, akik az alkalmazott nyelvészet, kommunikáció vagy nyelvoktatás területén kívánják ismereteiket bővíteni.

A sorozat szerkesztője, C.N. Candlin, bevezetőjében a legutolsó, azaz tizenegyedik fejezetben (*The Translator as Mediator*) megfogalmazott gondolat fontosságát emeli ki, vagyis azt, hogy a fordító egy *dinamikus kommunikációs folyamat* (ez a fordítás folyamata) középpontjában áll, mint *közvetítő* a forrásnyelvi szöveg létrehozója és a célnyelvi szöveg befogadói között. Candlin szerint ez az értelmezés választ adhat arra, hogy a fordítás folyamatában szerzett tapasztalatok hogyan segíthetnek megérteni két különböző társadalmi és kulturális tapasztalati-gondolati rendszer közötti különbségeket és párhuzamokat. Vagyis a fordítás folyamatának alapos feltérképezése hasznos lehet a kultúra és nyelv oktatása szempontjából is.

Valójában a könyv előző fejezetei vezetnek el az olvasót az utolsó fejezet összegző következtetéseihez: a kontextus és három dimenziójának elemzésétől (3–8 fejezet), a szöveg strukturális sémáinak vizsgálatán keresztül (9. fejezet) jutnak el a szerzők az indokolt (*motivated*) lexikai és szintaktikai választások számbavételéhez, melyek a szöveg általános retorikai célját szolgálják (10. fejezet).

Az utolsó fejezet tehát a fordító köz-

vetítői szerepének mibenlétét taglalja és annak két aspektusát különíti el:

(1) a fordító kultúrák között közvetít – azok inkompatibilitását igyekszik áthidalni,

(2) a fordító mint a forrásnyelvi szöveg „kiváltságos olvasója” (*privileged reader*) azért olvas, hogy szöveget hozzon létre, azért dekódolja azt, hogy aztán újra kódolja.

A közvetítési folyamat (*mediation*) legfontosabb elemei a:

- **kommunikatív tranzakció** (*communicative transaction*) – ide tartoznak a terminológiai problémák (regiszter: *field, mode, tenor, dialektusok*)
- **pragmatikai akció** (*pragmatic action*) – ide tartozik a szándékoltság hatása, az udvariassági stratégiák átvitelének problémája (beszédaktusok, szövegaktus)
- **szemiotikai interakció** (*semiotic interaction*) – az intertextualitás, műfajok (*genres*) és diszkurzus problémája, melyek a társadalmi-ideológiai attitűdöket tükrözik.

Mindezek együtt alkotják a szöveg **retorikai célját** (*rhetorical purpose*) amelynek közvetítése a fordító egyik legfontosabb feladata, s amely cél **indokolt választások** (*motivated choice*) során keresztül valósul meg.

A szerzők igen következetesen vezetnek végig ezt a felfogást az összes fejezeten, mindig újabb dimenziót kapcsolva a szöveg szintjeinek elemzéséhez, fokozatosan felépítve az egyre bonyolultabbá váló rendszert. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy nyelvészeti modellek és elméletek alapos és rendszerezett ismertetését nyújtják, ami önmagában sem kevés, ám a szerzők ennél jóval többre vállalkoznak: a szöveg- és diszkurzuselemzés különböző szintjeit és dimenzióit a fordítási folyamat konkrét mozzanataihoz, a fordítók gyakorlati problémáikhoz kapcsolják.

Autentikus szövegek fordításain keresztül (gyakran több változatot bemutatva) demonstrálják, hogy egy adott elemzési módszer miként releváns a fordítók számá-

ra, és hogy az adott probléma a fordítás/tolmacsolás mely területére a legjellemzőbb. A példák nagy része arab–angol fordítás, amik jól példázzák a társadalmi-kulturális különbségekből adódó fordítási problémákat, egymástól távol eső kultúrákról lévén szó, talán kissé sarkítva. Jócskán találunk még francia–angol példákat illetve néhány helyen spanyol és német forrásnyelvi illetve célnyelvi szövegrészeket. Az elméleti fejtegetések és a sokféle konkrét példa jól megtalálható aránya követhető és érdekesítő olvasmánnyá teszi a művet.

A harmadiktól a tizedik fejezetig terjedő rész veszi sorra részletesen a fordítási folyamat már említett elemeit. Az összes fejezetre jellemző, hogy a fordítást kommunikációs aktusnak tekinti, amelynek középpontjába a fordítót és annak döntéseit, választásait helyezi.

A harmadik fejezet (*Context in Translating: Register Analysis*) a nyelvváltozatok illetve ezen belül is a **regiszter** problematikájával foglalkozik. A nyelvváltozatok használóhoz kötött (*user-related*) dimenziója a különböző dialektusokban nyilvánul meg, míg a használathoz kötődő (*use-related*) változatok alkotják a regisztert, melynek három egymással összefonódó aspektusa: a *field*, *mode* és *tenor*.

- **Field:** „a cselekvés mezeje”, vagyis a szöveg társadalmi funkciója (pl. sportközvetítés, istentisztelet, stb.)
- **Mode:** a nyelvi tevékenység médiuma, vagyis beszélt vagy írott (további variációk: spontán vagy nem, monológ vagy párbeszéd, stb.)
- **Tenor:** a feladó és címzett közötti viszonyt közvetíti, melynek kategóriái egy skálán helyezkednek el (udvarias – köznapi – intim)

A fordító szempontjából két fontos kérdést emelnék ki:

(1) a szövegen belüli regiszterváltások célnyelven való érzékeltetésének problémája valamint

(2) az ún. korlátozott regiszter (*restricted register*), melynek jó példája a nemzet-

közi telekommunikáció vagy az időjárás-jelentések, amely területeken viszonylag sikeresen alkalmaznak gépi fordítást.

A negyedik fejezet (*Translating and Language Discourse*) vezeti be a kommunikatív tranzakció (*communicative transaction*) fogalmát, mely nem más, mint az előző három aspektus (*field, mode, tenor*) együttese, amelyek a kommunikáció alapfeltételét alkotják. A kontextus kommunikatív dimenziója mellé további kettőt rendelnek a szerzők: a pragmatikai dimenziót és a szemiotikai dimenziót.

A **pragmatikai dimenzió** annak a vizsgálata, hogy milyen céllal használunk egy mondatot, és hogy a valós világban milyen körülmények között adekvát annak használata. A szerzők a **beszédaktusok** (*speech acts*) Austin és Searle által kidolgozott rendszerét, valamint a Grice-féle **kooperatív elvet** (*cooperative principle*) és az abból következő négy **alapszabályt** (*maxims*) ismertetik és adnak rájuk példákat.

A **szemiotikai dimenzió** (*semiotic dimension*) a **műfajokra** (*genre*) illetve **diszkurzusra** vonatkozó (*discourse*) megszorításokat tartalmazza. A szöveg, a műfaj és a diszkurzus hierarchikus összefüggései a következők:

(1) Egy adott társadalmi körülmény (*social occasion*) funkcióit és céljait a műfaj (*genre*) tükrözi, amely „egy konvencionálizált szövegforma”.

(2) A műfaj kifejezést nyer a diszkurzusban, amely egyfajta „ritualizált beszéd-és gondolkodásmód” és az attitűdöt tükrözi.

(3) Végül a szöveg az, amiben manifesztálódik a diszkurzus és annak jelentése. A szöveg mindig kommunikatív és célorientált.

Az ötödik fejezetben (*Translating Text as Action: the Pragmatic Dimension*) a szerzők az alapvető pragmatikai fogalmakat szociokulturális elemekkel bővítik és konkrét fordítási problémákra alkalmazzák. Az egyik legérdekesebb gondolatmenet kiindulópontja a **szövegaktus** (*text act*) amelyet a beszédaktusok sorozata, elsősorban azok **illokúciós hatása** (*illocutionary force*)

hoz létre. Az **illokúciós aktus** a beszédaktusoknak az az aspektusa, amely a szöveget kísérő kommunikációs hatást jelenti (pl. ígéret, figyelmeztetés, tagadás, stb.) A fordítási folyamat egyik legfontosabb kritériuma a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg **illokúciós hatásának** és szerkezetének **ekvivalenciája**. Ebben tükröződik ugyanis a társadalmi kapcsolatok rendszere, a hatalom, státusz, attitűdök, politikai meggyőződések, stb. A szerzők mindezt egy francia politikai témájú cikk angol fordításának elemzésén keresztül mutatják be. A másik izgalmas problémafelvetés a **hatásosság** (*effectiveness*) és **hatékonyság** (*efficiency*) egyensúlya a fordításban. A hatásosság a releváns tartalom maximális átvitelét és a kommunikációs cél teljesítését jelenti, míg a hatékonyság ennek leggazdaságosabb módját. A fordítónak kell megítélnie, hogy a célnyelvi környezetben tekintheti-e ugyanazt az információt ismertnek mint amit a forrásnyelvi szöveg tekint annak, vagy pedig explicitté kell tennie azt a fordításban. Grice egyik alapelve, az „éppen megfelelő mértékű információ” (*quantity*) lép itt életbe.

Ugyanakkor egy másik Grice-féle alapelv, az „információ pontosságának” (*quality*) megsértése lehet az **irónia** forrása: a beszélő valójában nem azt gondolja, amit mond, hangoztatott nézőpontjához lenézően viszonyul. A fordítónak gyakran ki kell egészítenie a forrásnyelvi szöveget olyan jelzésekkel, melyek a célnyelvi környezetben is nyilvánvalóvá teszik az ironia szándékát.

A hatodik fejezetben (*Translating Texts as Signs: the Semiotic Dimension of Context*) a szerzők a fordítást olyan transzformációs folyamatként értelmezik, amely két különböző **szemiotikai entitás** (*semiotic entity*) között zajlik, bizonyos ekvivalencia feltételek mellett. Szemiotikai entitás lehet egy különálló jel, de lehet egy mondat (pl. egy szlogen) vagy akár egy teljes szöveg (pl. politikai propagandabeszéd.) A hatodik fejezet történeti és elméleti fejtegetései a szövegek szemiotikai vonásait emelik ki, míg a hetedik fejezet (*Intertextuality and*

intentionality) egy olyan területet vizsgál, mely a szemiotika és pragmatika kereszteződése. Az **intertextualitás** egy olyan szemiotikai mechanizmus, amely a szövegeket jelnek tekintve, azokat más szövegekhez való viszonyukban értelmezi, releváns kódok és konvenciók rendszerében. Vagyis egy szöveg valójában soha nem teljesen eredeti vagy sajátos, mivel egyrészt függ más előző szövegektől, másrészt olyan általános feltételektől, melyek pl. a műfajokra vonatkoznak. Az intertextuális referenciák egyik típusa a *szövegen belüli* elemek közötti kapcsolatok sora, amely egyfajta referencialáncot hoz létre, illetve különálló *szövegek közötti*, a szövegen kívülre utaló referencia, mely a szövegen túlmutató tudást aktivál. A fordítási folyamatot illetően két szempontot érdemes kiemelni.

Az egyik az **intertextualitás tipológiája**, mely egyfajta csoportosítás szerint a következő kategóriákat tartalmazza: referencia, klisé, irodalmi hivatkozás, önhivatkozás, konvencionizmus, szólás, közvetítés (*mediation*). Ha azonban a csoportosítás szempontja egy adott közösség szöveghez való viszonya, akkor a következő négy alaptípust kell figyelembe vennünk: *műfaji* (*generic*), *tematikus*, *strukturális* és *funkcionális* viszony. A két tipizálás együtt teljesebb rendszerbe foglalja az intertextuális referenciákat, ezzel jobb támpontot adva a fordítónak.

A másik hangsúlyos pont az a három kérdés, amelyekre a fordítónak a fordítási folyamat során választ kell találnia: Az első kérdés az **intertextuális jelzés** (*signal*) *formájára* vonatkozik, a második a *funkciójára*, a harmadik pedig arra, hogy az előző kettő közül *melyik elsődleges*. Más szavakkal, az intertextuális referencia más nyelvbe való átvitele során melyik aspektust kell elsősorban megőriznie a fordítónak és melyiktől kell megszabadulnia. A szerzők szerint mindenképpen a másodikat, vagyis azt, amely az **intencionalitást** (*intentionality*) hordozza.

A nyolcadik fejezet (*Text Type as the Translator's Focus*) a szövegeket a fordító szemszögéből vizsgálja meg, és azok tipizá-

lásához új szempontokat vezet be. A szerzők kiindulópontja a szövegek **multifunkcionális** természete (*multifunctionality*), vagyis az a tény, hogy bármiféle kategorizálást is alkalmazunk, a valódi szövegek mindig egynél több típusba sorolhatók. A kontextus három dimenziója (kommunikatív, pragmatikai és szemiotikai) határozza meg a **szöveg fókuszát**, ami a **szövegtípus** kibontakozásának alapja. A szövegtípus ebben az értelmezésben olyan releváns kommunikatív intenciók összessége, amelyek egy általános **retorikai célt** (*overall rhetorical purpose*) szolgálnak. Habár a szövegek lényeges tulajdonsága a multifunkcionalitás, egyszerre csak egy domináns retorikai célt szolgálhatnak. Ez a szöveg ún. **domináns kontextuális fókusza**. A retorikai cél és a kontextuális fókusz fogalmát a szerzők a **szövegtípus fókusz** fogalmában vonják össze, amely a következő tipizálás alapját képezi:

(1) *Argumentatív szövegtípus*, amelynek fókusza a dolgok közötti viszonyok értékelése.

(2) *Leíró (expository) szövegtípus*, melynek fókusza lehet analízis vagy szintézis.

(3) *Felhívó jellegű (instructional) szövegtípus*, melynek fókusza a befogadó jövőbeli viselkedésének befolyásolása.

A szerzők kiemelik, hogy a fordítás folyamatában a szövegtípus fókusz figyelembe vétele a fordító egyik legfontosabb feladata.

A kilencedik fejezet (*Prose Designs: Text Structure in Translation*) azt vizsgálja, hogyan befolyásolja a kontextus a szöveg szerkezetét, valamint azt, hogy a fordítás során milyen mértékben módosítható a forrásnyelvi szöveg struktúrája. A szerzők azt az alapszabályt fogalmazzák meg, miszerint a fordítás során addig végezhető **strukturális változtatások** míg azok nem érintik a szöveg retorikai célját.

Az e fejezetben tárgyalt egyik legfontosabb kérdés a **fordítói szabadság** határainak problémája, amit a szerzők a szövegtípusok felől közelítenek meg. Vagyis

ha a maximálisan leíró (*expository*) és maximálisan argumentatív (értékelő) szövegtípusokat egy kontinuum két végpontjának tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy minél kevésbé értékelő jellegű egy szöveg, annál kevesebb strukturális változtatásra lesz szükség a fordítás során. És fordítva: minél argumentatívabb típusú egy szöveg, annál nagyobb tere lehet a módosításoknak a célnyelvi szövegben. Ami a felhívó jellegű szövegtípusokat illeti, a kontinuum két vége a maximálisan ill. minimálisan **kultúrához kötődő** (*culture-bound*) szöveg lesz. Nyilvánvalóan minél inkább kultúrához kötődő a szöveg, annál több változtatásra lesz szükség és fordítva.

A tizedik fejezet (*Discourse Texture*) a szöveg **textúrájának** (*texture*) fogalmával, annak összetevőivel, azaz a **koherencia**, a **kohézió** és a **tematizáció** (*thematization*) összefüggéseivel, a szöveg értelmezésében betöltött szerepükkel foglalkozik. A *textúra* alkotja a szöveg lingvisztikai és fogalmi szövedékét és olyan indokolt választások (*motivated choice*) sorozataként jön létre, melyek legfőbb mozgatóereje az adott szövegtípus fókuszja. A *koherencia* magában foglalja a logikai kapcsolatokat, események, szituációk rendszerét, és az emberi tapasztalás folyamatosságát. A *kohézió* a felszínen megjelenő, egymáshoz kapcsolódó elemek sorozata, melyek a felszín alatt húzódó kohéziót tükrözik, s melyek sokkal inkább nyelv- ill. szövegspecifikusak.

A fordítási problémák egy része éppen abból adódik, hogy e két rendszer nem mindig feleltethető meg egymásnak. A szöveg **szándékolt jelentésének** (*intended meaning*) kibontása olyan kérdéseket vet fel, mint az **inferencia** jelensége, a **referencia** felszíni megjelenésének típusai (repetíció, ellipszis, stb), az **explicit** és **implicit** viszonya a szövegben, és, hogy mindezek milyen módon és mértékben vihetők át a forrásnyelvi szövegből a célnyelvi szövegbe.

A textúra másik fontos aspektusa a **téma-réma** mondaton ill. szövegen belüli szerveződése, melyet a **funkcionális mondatperspektíva** (*functional sentence per-*

spective) fogalma ír le. Az ismert és az új információ egymáshoz való viszonya, elrendezése a szövegben messzemenően befolyásolja az adott diszkurzus **kommunikatív dinamizmusát** (*communicative dynamism*) amely a szövegtípus fókuszát tükrözi. Amikor tehát a fordítási folyamat során egy adott forrásnyelvi szöveg téma-réma szerkezetét viszi át a fordító a célnyelvi szövegbe, mindenekelőtt a szöveg retorikai célját kell szem előtt tartania, és annak érvényesülését szolgáltnia.

A szerzők tudományos alapossággal építik fel és következetesen vizslik végig koncepciójukat. Bár a példák kiválasztását is ennek a koncepciónak rendelik alá, azok többnyire relevánsak a fordítói gyakorlat szempontjából. A könyv végén található szójegyzék (*Glossary*) referenciaként szolgálhat olvasás közben, és segít eligazodni a nyelvészeti fogalmak rendszerében. Ezt követi egy igényesen összeállított, impreszív bibliográfia, végül pedig a tárgymutató, mely egyaránt tartalmaz nyelvészeti és fordítástudományi fogalmakat, illetve néhány nevet. Hatim és Mason műve nemcsak azért nagy jelentőségű, mert a szövegnyelvészeti kérdéseit sikeresen kapcsolják össze fordítási problémák tárgyalásával, hanem azért is, mert subjektívnek hitt fordítói döntések objektív magyarázatát próbálják feltárni. Ez pedig közelebb vihet a fordítások objektív értékeléséhez is.

Wadensjö, Cecilia

Interpreting as Interaction

(Linköping: University of Linköping. 1992. 286 pp.)

Kovács Judit

A meglehetősen általánosan értelmezhető főcím alatt a bellapon ez áll: *On dialogue-interpreting in immigration hearings and medical encounters*. Cecilia Wadensjö ezzel a mondatával jelöli ki tanulmányának specifikus irányát és pontos kontextusát.

Bevándorlók és államigazgatási közhivatalokban, intézményekben dolgozó tisztviselők, közalkalmazottak közötti kommunikáció a téma. A téma sajátosságaiból adódó tolmácsolási forma *dialogue-interpretng*, azaz dialógustolmácsolás néven vált a tolmácsolástudomány egyik ágává. Ismét egy új diszciplína tehát, amelyet a XX. század utolsó évtizedeinek szükségletei hívtak életre. A lakossági mobilitásnak és az egyre erőteljesebben nemzetközivé váló munkaerőpiacnak közvetlen következményeként mindennapos jelenséggé vált, hogy az ország nyelvét nem beszélő személyek hivatalos, jogi viszonyba kerültek az illető ország hatóságaival. A hagyományos tolmácsolás eszközei, illetve a tolmácsok klasszikus ismeretei azonban hamarosan kevésnek bizonyultak a sokszor ropant kényes, emberi életutakat is meghatározó esetekben. Fölmerült tehát az igény a szakosodásra, azaz olyan tolmácsolási forma megszületésére, amely alkalmas a fenti, és ehhez hasonló szituációk megoldására.

Az eredetileg szlavista és etnográfus svéd szerző csaknem negyedszázada szerzte meg tolmácsdiplomáját, melynek során nyelvészológiai, nyelvelméleti és nemzetközi kommunikációs tanulmányokat is folytatott. Témaválasztását erősen meghatározta az a tény, hogy kezdő tolmácsként első munkahelyén szovjetunióbeli bevándorlók és svéd közhivatalnokok között közvetített. Saját tapasztalataiból, illetve a kollégáival folytatott beszélgetésekből szerezte ismereteit a témáról. Könyvének központi problémája az, hogy egyáltalán mennyiben lehet fordításnak nevezni a fenti szituációban kialakuló párbeszéd visszaadását. Milyen sajátos interpretációról van szó, amelynek során a nyelvi közvetítő úgy ügyeskedik a nyelvi és jogi szabályok között, hogy az a lehető legkisebb hátránnyal járjon a bevándorló számára. És vajon milyen etikai kérdéseket vet fel az a tény, hogy a tolmácson múlik, megkapja-e egy szovjet disszidens Svédországban a letelepedési engedélyt. A dialógustolmács (DT) szerepével kapcsolatosan

két hagyományos felfogás él. Az egyik az ún. normatív szerep, amelynek értelmében a tolmács a mindkét fél által mondottakat a lehető leghűségesebb módon adja vissza. A másik, az ún. „tipikus” szerep magában foglalja a forrásnyelvről a célnyelvre való átültetést, valamint a beszélők közötti koordinációt is. Wadensjö kutatási területe az utóbbi. A tolmács munkáját nem steril laboratóriumi körülmények között, hanem meghatározott társadalmi-kulturális elvárásoknak megfelelően vizsgálja. A szerző merőben akadémikusnak tartja azt a felfogást, amely szerint a tolmács dolga az, hogy hivatalosan és szakszerűen tolmácsoljon. A tolmácsnak, ezen túlmenően, új feladatokat is fel kell vállalnia, így például azt a többletet, amit a két fél közötti közvetítői szerep jelent. Wadensjö számára a nyelv jóval több, mint elvont, stabil rendszer. Etikai, jogi és társadalmi-szociológiai ismeretek és álláspontok kell, hogy kifejezésre jussanak a nyelv által.

A vaskos könyv 10 fejezetének mindegyikére nem fordíthatunk egyformán figyelmet e recenzió szűk keretein belül. Így, ha választani kell a gazdag tartalomból, azok a fejezetek (VII, VIII és IX) érdemelnek külön említést, amelyek a dialógustolmácsolás létrejöttének okait, és az ebben résztvevő tolmács szerepét és speciális felelősségét kutatják. A VII. fejezetben a szerző azt vizsgálja, hogy hogyan szerveződik egy tolmács által közvetített beszélgetés, az ebben résztvevők álláspontja miképpen változik aszerint, hogy aktív szerepet játszanak, vagy csak hallgatók. Az ilyen szituációkban a dialógustolmács dilemmával szembesül: vagy megpróbál a lehető legjobban megfelelni a (hagyományos) elvárásoknak, mint tolmács, vagy pedig annak a feladatnak tesz eleget, hogy az általa tolmácsolt beszélgetés résztvevői, mindkét fél, megfelelő megszólalási lehetőséghez jussanak, ezáltal is elősegítve a felek közötti kölcsönös megértést. Végző fokon az a kérdés vár eldöntésre, hogy a jó tolmácsolás kritériumának melyik feltétel tesz inkább eleget.

A VIII. fejezet a dialógustolmácsok szerepét az interakció elsődleges résztvevői szempontjából vizsgálja. Kérdése az, hogy hogyan lehet a DT szavahihető és hiteles. Olyan beszélgetésekben, ahol megvan az esélye annak, hogy valakit félreértenek, könnyen a tolmácsra terelődhet a gyanú. Az esetek többségében föl sem merül, hogy az egynyelvű beszélő mond értelmetlenségeket. Ily módon nagy a DT felelőssége abban, hogy nehogy félreértse egymást a két különböző nyelven beszélő fél.

A IX. fejezet a felelősség egy másik fajtáját veti fel – nevezetesen azt, hogy ki értelmezi mindazt, amit a dialógustolmács mond, ő maga, vagy más. Két kulcsszó segít az eligazodásban: *relaying*, vagyis újra megformálás, és *replaying*, azaz visszajátzás. Az előbbi esetben a tolmács valakinek a szavait megpróbálja úgy visszaadni, hogy ő csak „prezentál”, míg a második esetben újra-megjelenítésről, re-prezentálásról van szó. Ilyenkor a tolmács hozzá is tesz valamit a hallottakhoz. A szerző fő mondanivalója ebben a kérdésben az, hogy ez a bizonyos magyarázó aspektus szervesen beletartozik a DT szerepébe, mivel a munkája kétoldalú: egyrészt meg kell értenie, amit hall, másrészt hangot kell adnia mások gondolatainak. Egy harmadik fel fogás szerint a DT lehet teljesen semleges (Goffman definíciója szerint: *non-person*). Ez azt jelenti, hogy a DT, más értelmiségi szereplőkhöz hasonlóan egyszerűen szolgáltatást nyújt.

Wadensjö problémakeresését, és az arra adott válaszát nem érthetjük meg a svéd viszonyok ismerete nélkül. Biztos, hogy ez a könyv nem születhetett volna meg egy olyan országban, amelynek jogi kutúrája, demokratikus hagyományai, az egyén jogainak tisztelete nem olyan magas fokú, mint a kortárs svéd társadalomban. Összehasonlítva a szovjetunióbeli viszonyokkal, könnyen érthető, hogy két nagyon eltérő berendezkedésű és értékrendű társadalom nyelvi tükröződése sem lehet egyértelmű.

Végezetül tekintsük át, milyen olvasóközönséget találhat Wadensjö könyve Magyarországon. Elsősorban, természetesen,

a fordítói-tolmácsi szakma képviselői körében számíthat érdeklődésre. De tanulságos lehet minden olyan idegen nyelvet beszélőnek is, aki kerülhet olyan szituációba, hogy két, egymás nyelvét nem beszélő személy között egyedül ő biztosítja a kommunikációt. Végül is a tolmácsolás, mint az idegen nyelv használatának legmagasabb szintje potenciálisan számíthat minden idegen nyelvet beszélő érdeklődésére. Szélesebb értelemben pedig a szociolingvisztika művelői számára hozhat újabb bizonyítékokat arra, hogy a nyelv és a társadalom kapcsolata korántsem statikus, hanem helyenként és koronként speciálisan meghatározott.

Øverås, Linn

In Search of the Third Code. An Investigation of Norms in Literary Translation

(PhD disszertáció, Department of British and American Studies, University of Oslo, 1996. 182 pp.)

Lehmann Magdolna

A norvég Linn Øverås gyakorlatias célt tűzött ki maga elé disszertációjának témaválasztásával: azt kívánta vizsgálni, milyen praktikus eszközként szolgálhat a leíró fordítástudomány a gyakorló műfordító számára, tehát kutatásait összegző munkája igen hasznos olvasmány lehet a műfordítás elméleti háttérével még éppen csak ismerkedő kezdők, valamint a gyakorlatban már jártas fordítók kezében egyaránt.

Kutatásainak kiindulópontjaként Linn Øverås azt a fordítói szakirodalomban már-már közhelynek számító megfigyelést említi, mely szerint meglehetősen nagy szakadék tátong a fordítás elmélete és gyakorlata között. A leíró fordítástudomány eredményeit egyes kutatók a fordítóképzés, valamint a kritika területén kamatoztatják, míg mások fő célja a fordítások leírása és egy adott elméleti keretben való

elhelyezése. Disszertációja az utóbbi kategóriába sorolható.

A négy egymásra épülő szerkezeti egységre tagolt dolgozat első fejezete (*Prescriptive Translation Theory: opposing views*) a fordítás elméleti megközelítésének két ellentétes irányzatát mutatja be az elidegenítő (*foreignization*) és a honosító megközelítést (*domestication*). A második fejezet (*Descriptive Translation Studies: recent developments*) a leíró fordítástudományt helyezi középpontba, megalapozva a harmadik és negyedik fejezetben bemutatott vizsgálatok módszertani hátterét. A szerző a címben említett „harmadik kód” kifejezést William Frawley szóhasználatából merítette találóan, aki szerint az anyanyelvi szöveg (*native text*) és a fordított szöveg (*translated text*) olyannyira különbözik egymástól, hogy az utóbbi egy különálló alrendszert, vagyis egyfajta „harmadik kódot” alkot.

A harmadik fejezetben Øverås előtanulmányt végez a fordítási norma vizsgálatára. Az előtanulmány korpuszaként 16–16 angol–norvég, illetve norvég–angol műfordított regény első 20 sora szolgál az oslói egyetemen létrehozott Angol–Norvég Párhuzamos Korpuszból (*English Norwegian Parallel Corpus – ENPC*). A szerző célja, hogy bizonyítsa, a fordításban végbemenő explicitáció, specifikáció, a kétértelműség egyértelműsítése (*disambiguation*) illetve a standardizáció szignifikáns módon járul hozzá az ún. „harmadik kód” definiálásához.

A vizsgált kategóriákat a szerző Mona Bakertől vette át, aki szerint a fordítás folyamatának az alábbi univerzális jellegzetességei vannak: (1) az explicitáció szintjének növekedése, (2) a kétértelműség egyértelműsítése (*disambiguation*), (3) egyszerűsítés (*simplification*), (4) a hagyományos grammatikalitás preferálása, (5) a szóismétlések kerülése, (6) a célnyelvi sajátosságok túlzott felerősítése, (7) bizonyos szövegtulajdonságok sajátos megoszlása. Øverås gyakorlati okokból a felsoroltak közül az első kettőre koncentrált, ám

két új kategórát is hozzátesz Baker listájához: a specifikációt és a standardizációt.

A normát megerősítő (*norm confirming*) vagy igazoló tulajdonságjegyekkel szemben Øverås fontosnak tartja a normát meg nem erősítő (*norm disconfirming*), azzal ellentétes tulajdonságok vizsgálatát is, úgymint: implicitáció, deszpecifikáció, kétértelműsítés (*ambiguation*), illetve destandardizáció.

Eredményei Baker elméletét több tekintetben is megerősítik. Mindkét korpuszban (angol–norvég ill. norvég–angol) lényegesen nagyobb arányban fordul elő a normát megerősítő eltolódás (*norm-confirming shift*), úgymint 73,5% N>A és 87,2% A>N, mint a normát nem megerősítő eltolódás (*norm-disconfirming shift*) (26,4% illetve 12,7%). Látható továbbá, hogy a N>A fordításokban kevesebb a normát megerősítő eltolódás, mint az A>N irányban, a normát nem megerősítő tulajdonságok viszont nagyobb arányban fordulnak elő, mint az A>N fordításokban, aminek oka a szerző szerint részben a két nyelvi rendszer különbségében keresendő.

A normát megerősítő tulajdonságjegyek közül Øverås vizsgálatában mindkét korpuszban az explicitáció mutatkozik meg a legnagyobb arányban (N>A 45,5%, A>N 68,1%), mely jelentősebb az A>N fordításokban, szemben a standardizáció jelenségével, ahol az arány 20,6% és 5,4% a N>A fordítás javára.

A fenti előtanulmány alapján Øverås az explicitáció vizsgálatával folytatja munkáját a negyedik fejezetben, a Blum-Kulka-féle explicitációs hipotézisre alapozva. A Blum-Kulka hipotézis a koherenciát és kohéziót egyaránt vizsgálja, Øverås csak a kohéziót, azon belül is a lexikai kohéziót taglalja részletesen, a grammatikai kohézióval csak röviden foglalkozik.

A második, kiterjesztett vizsgálat anyagát 40 regényrészlet adja (mindkét irányban 20) szintén az Angol–Norvég Párhuzamos Korpuszból (ENPC). Mindegyik részlet egyenként 50 mondatból áll, melyet az előtanulmány anyagához hasonlóan

a szerző az *Appendix*-ben mellékelte. A lexikai kohézió megteremtését szolgáló eszközök közül az addíció, a specifikáció és a neutralizáció részletes elméleti tárgyalását követően táblázatokban mutatja be az egyes típusok előfordulási gyakoriságát.

Az 1000–1000 A>N illetve N>A fordított mondatban lényegesen több eltolás (*shift*) fordult elő az A>N esetben (496 eset), mint fordítva (324 eset). Ebből az angol–norvég irányban az explicitációs váltás átlagosan 17,3%, az implicitáció pedig 7,45%, szemben a N>A 12,4% illetve 3,8%-kal. Ebből kitűnik, hogy a norvégről angolra fordítók kevesebb explicitációs és implicitációs eltolást alkalmaztak, mint angolról norvégra fordító kollégáik. Ez az eredmény ellentétben áll az előtanulmány megállapításaival, amit a szerző a kategorizáció különbségével magyaráz.

A lexikai explicitáció gyakoribbnak bizonyult a grammatikainál mindkét korpuszban. Az altípusok közül a legszembevetőbb különbséget Øverås a specifikációban találta: angol–norvég irányban: 173 esetet talált, míg a norvég–angol irányban csak 105-t. A kiterjesztett vizsgálat eredményeit összefoglalva a szerző megállapítja, hogy a Blum-Kulka explicitációs hipotézis megerősítést nyert, ám erősebben érvényesül angol–norvég viszonylatban, mint fordítva. Bár meglehetősen különbségek voltak mindkét alkorpuszban, az eredmények Øverås szerint azt az *általános* tendenciát tükrözik, mely szerint az angolról norvégra fordítók gyakrabban alkalmaznak explicitáló és implicitáló eltolást, mint a norvégről angolra fordítók. Az egyenlőtlen eloszlás, véleménye szerint, kontrasztív különbségekre utalhat, annak ellenére, hogy megpróbálta lehetőség szerint kiküszöbölni a két nyelvi rendszer különbségéből adódó eltéréseket. Ezért felveti annak lehetőségét is, hogy az eredmény az egyes célközösségek fordítási normáinak erejéből is származhat.

Konklúziójában Øverås felteszi a kérdést, hogy vizsgálatának eredményei valóban megvilágítják-e a „harmadik kód”

természetét. Eredményeit hitelesíti az a tény, hogy a vizsgálatot mindkét irányban elvégezte (angol–norvég, norvég–angol), és feltételezéseit mindkét alkorpusz igazolta. Mindez arra utal, hogy az explicitációs folyamata messze túlmutat a kontrasztív különbségeken, és magának a fordítási folyamatnak a tulajdonsága.

Lugris, Alberto Álvarez & Ocampo, Anxo Fernández (eds.)

Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación

(Vigo: University of Vigo, 1999. I–II–III. 215,217,219 pp.)

Geró Györgyi

1998. március 25–27. között rendezték meg Vigóban (Spanyolország) a fordítási és tolmácsolási tanulmányok I. nemzetközi kongresszusát. Az előadásokat három kötetben adta közre a rendező Vigói Egyetem, ahol 1994-ben sok spanyol egyetemhez hasonlóan fordító- és tolmácsképzést indítottak (különösen az utóbbi években nőtt meg a számuk). Ez egyet jelent a kutatóhelyek megszaporodásával, a kutatások eredményei számára pedig fórumot kell teremteni, hiszen a legújabb ismeretek és tapasztalatok közzétételével biztosítható a tudományág fejlődése. Ez motiválta a Vigói Egyetemet traduktológiának szentelt sorozata elindítására, amelybe a nemzetközi konferencia közleményei is beilleszkednek. Másfelől a kiadvány támogatói között találjuk pl. a Proviso Alapítványt, mivel a fordítás, illetve tolmácsolás Galíciában tartományi ügy. Galícia az Ibériai-félsziget atlanti partján, Portugáliától északra fekszik. Nyelve, a gallego mintegy átmenetet képez a spanyol és a portugál között, ebben a nyelvi és kulturális környezetben tehát nagyon sokrétű fordítási tevékenységre van szükség – ahogyan azt a szerkesztők az előszóban kifejtik.

Ez a sokszínűség a három kötet tartalmában is megmutatkozik. A kiadók szándéka szerint a fordításelmélet, a fordításdidaktika, a fordítástörténet és az alkalmazott fordítástudományok köréből jelenhetnek meg a sorozatban tanulmányok. Mivel az I. kötet szerzőgárdája nemzetközi, a spanyolországi traduktológiáról a II. és a III. kötetben kaphatunk képet. A II. és III. kötetben közölt 55 írás közül a legtöbb szépirodalommal foglalkozik: *Calderón drámák fogadtatása a XIX–XX. századi Németországban; Szójátékok a Hamletben gallegóul; Az angol dráma Spanyolországban; A XIX. századi angol regény fordítása: az illusztrációk szerepe; Német tündérmesék Braziliában*. Meglepő módon a sajtónyelvnek csak egy cikket szenteltek: *Francia sajtónyelvi klisék fordítási problémái*, viszont a szakszövegek fordításának speciális nehézségeiről – igazságügyi, jogi, műszaki-tudományos – több írásban is olvashatunk.

A fordítás és tolmácsolás oktatásának témakörében a fordításórán követett didaktikai eljárásokról, a fordítói kompetencia elsajátításának méréséről, a lexikai interferenciáról, a képregény-fordításról mint didaktikai feladatról, valamint az intralingvális fordítás szimulálásáról szerezhetünk friss ismereteket. A fordító személye több tanulmánynak is középpontjában áll: *A fordító felelőssége és a megbízó, A fordító felelőssége a szerzővel, illetve az olvasóval szemben, A fordító: láthatatlan közvetítő* – a megközelítések alapvetően etikai jellegűek. Az cikkek más része konkrét résztemákkal foglalkozik: *A német idegen szavak megfeleltetése, Alkalmi szóösszetételek fordítása németből spanyolra, Az érzelmek kifejezésének fordítása: mentalitás és kultúra, Dícséreték és sértések megfeleltetése*. Egy interdiszciplináris írás a szociolingvisztika és a fordítás kapcsolatát vizsgálja, szó esik még a kontrasztív nyelvtanok fordításának nehézségeiről is.

Vessünk most egy pillantást a szerzőkre. Az I. kötetben a konferenciára meghívott külföldi előadók (Gideon Toury, Sonja Tirkkonen-Condit, Daniel Gile, Ingrid

Kurz, Miriam Shlesinger, Cay Dollerup és Klaudy Kinga) előadásának szövege található. A II. és a III. kötet 55 szerzőjének elsősorban többséget alkotó spanyolok az ország legkülönbözőbb területeit képviselik: Córdoba-tól Barcelonáig, Málagától Santiago de Composteláig, Gran Canariától a kasztíliai Salamancán át a teljes spanyol nyelvterületet átfogó távoktatási egyetemig, az UNED-ig. Legtöbbjük természetesen galíciái. Mindez előrevetíti a kötetek nyelvi sokszínűségét: a II. és a III. kötetben 12 tanulmány íródott gallego nyelven, 30 spanyolul, 8 angolul, 3 franciául és 1 portugálul.

A két szerkesztő, Alberto Álvarez Luginis és Anxo Fernández Ocampo a Vigói Egyetem oktatói maguk is két-két írást adtak a kötetekbe. Ezek közül *most* Anxo Fernández Ocampónak a fordítás egy sajátos, érdekes esetét elemző tanulmányát emeljük ki: *„A szimuláció kérdései az intralingvális fordításban” (Aspectos do simulacro na traducción intralinguística, II: 61–67.)*.

Mi az oka annak, hogy a régi szövegeket archaizáló stílusban fordítják? Steinert idézi, aki az okokat két szakaszban magyarázza: először, mint annak a rekonstrukciós folyamatnak a maradványait, amit a fordítónak véghez kell vinnie, hogy megértse az eredeti szöveget, másrészt mint stratégiát. A fordító ily módon csökkenti az újszerűség hatását, és ezzel elfogadhatóvá teszi a szöveget: ezáltal az olvasó úgy érzi, hogy a fordított szöveg már régen is meglehetett a célnyelvi kultúrában. Az archaizáló formák a sajátos nyelvi és kulturális jegyek révén a múlt egy korszakához tartozást jelzik.

Néha azonban a régi vagy klasszikus szövegek fordításához kreatívabb, esetleg pedagógiai céllal nyúlnak. Ez a helyzet a szimulációs fordításoknál (*traduccions – simulacro*). Hölderlin esetét említi, aki a görög terminusok fordításakor a lutheri Biblia középkori nyelvéhez nyúlt vissza nem önkényes ötlettől vezérelve, hanem hogy visszahozzon valamit a német nyelv kifejező erejéből. Ezra Pound pedig tudatosan alkalmazta a fonetikai szimulációt.

A lehető legteljesebb hűséggel megőrizte a fordításnál az eredeti hangalakot, még akkor is, ha ennek jelentésváltozás lett a következménye.

Eddig az interlingvális (nyelvek közötti) fordítás esetét vizsgáltuk, a szimuláció azonban lehetséges intralingvális (nyelven belüli) formában is. Ekkor „időbeli dialektusok” (*dialectos temporais*) fordításával állunk szemben, azaz ugyanazon nyelv időbeli variánsaival. Részletesen elemzi és két filológiai hűségű fordítással veti össze Eric Rohmer filmrendező munkáját a „Parsifal a gall” (Perceval le Gallois, 1978) című filmje forgatókönyvének elkészítésekor. Chrétien de Troyes eredeti művét a kortárs filológia felfogásával ellentétes elvek szerint fordítja le. Nem tartja be a nyelvtörténet, a normák, a megfeleltetések szabályait, hanem a lehető legtöbb archaizmussal tüzdeli tele a szöveget, és ennek rendeli alá a vizuális nyelvet is. A kora középkort bemutató naturális díszlet helyett a szöveg művészi értékét adja vissza a képi világ megfogalmazásában. A korszak lényegét belülről próbálja megértetni a nézővel úgy, hogy azt közvetíti, amit a kor magáról kifejezett, ami – felfogása szerint – végeredményben egybeesik a korról elmondható igazsággal.

A filológus kontra fordító szembenállás több tanulmányban is felvetődik. Immaculada C. Báez Montero: *Az első megnyilatkozások, az első fordítások (Las primeras manifestaciones, las primeras traducciones, III. 17–25.)* című írásában a fordítástörténet feldolgozatlanágát és azt a tényt, hogy a fordítást csak nemrégiben sikerült tudományterületként elfogadtatni és egyetemi rangú képzésben oktatni – tehát e megkésettseget a filológia és a traduktológia között húzódó törésvonalnak tulajdonítja. A szerző véleménye szerint e két tudományág közös gyökerekből táplálkozik. Tanulmányában éppen e közös „gyermekkor” idézi meg, amikor az Ibériai-feliszigeten a latin és a kialakulóban lévő újlatin nyelvek együttéléséből fakadó kétnyelvűség a fordítás és a fordítók állandó közreműködését természetes szükség-

letté tette, és éppen az ő munkásságuk révén születtek meg az első nyelvemlékek, a X–XI. századi glosszák.

A Málagai Egyetemről David Marín Hernández: *A fordító felelőssége: a szerző vagy az olvasó felé? (La responsabilidad del autor: ¿hacia el autor o el lector? III. 137–141.)* című tanulmányában más szempontból közelíti meg a filológus – fordító viszonyt. Szerinte az ellentét oka egyszerű kenyérharc, mivel a sok egyetemen beindult fordítóképzés miatt lassan telítődik a piac. Szembenállásuk nem lehet elvi jellegű, mivel érdeklődésük tárgya közös: az üzenet küldője. A filológus- vagy a fordítóképzés készít fel jobban műfordításra? – teszi fel a kérdést. Előbb egy másik kérdést kell megválaszolnunk: Mi a jó fordítás? A válasz koronként változik. Egy ma is uralkodó irányzat nem fordítást, hanem adaptációt javasol: a forrásszöveget a célnyelv kultúrájához kell igazítani, ahelyett, hogy „fordításra szorítkoznánk”. Valójában, amit régen adaptációnak neveztek (azaz a kommunikatív megfeleltetést) nevezik ma jó fordításnak ezeknek az iskoláknak a képviselői.

A hetvenes évek végén – nyolcvanas évek elején tűnt fel az a felfogás, hogy a fordítás nem nyelvi, hanem kommunikációs feladat. A tökéletes fordítás olyan, mintha a célnyelven íródott volna a szöveg, ehhez azonban a forrásnyelv és kultúra minden jellegzetességét le kell faragni. A kétféle fordításra sokféle terminust használnak.

nyelvi fordítás – kommunikatív fordítás
formális egyenértékűség – dinamikus
egyenértékűség
szemantikai fordítás – kommunikatív
fordítás
külföldiesítés – hazaiasítás
adekvátság – elfogadhatóság

A szerző nézete szerint ennek az irányzatnak a hívei megcsalják a szerzőt, az olvasókat pedig gyerekként kezelik, akik a legkisebb szellemi erőfeszítéstől is megkímélendők.

A funkcionalista fordítások elméleti alapja a pragmatika, a nyelvet egyszerű kommunikációs *eszköznek* tekintik. A fordító legfőbb célja, hogy a fordítás ugyanazt a hatást váltsa ki az olvasóból, mint az eredeti. Más szóval nem az eszközre (a nyelvre) koncentrálnak, hanem a közlés céljára. Más, amit a szerző mond, és amit mondani *akar*. Azaz különbséget kell tenni a *jelentés és az értelem* között. Ezeknek az elveknek azonban koherensen kell érvényesülniük a mű egészében, különben ellentétes hatást váltanak ki. Példaként egy olyan film spanyol szinkronját hozza fel, ahol a tipikus New-York-i környezetben, jellegzetes stílusban öltözött alvilági figurák törölmetszett ízes madridi szlengben beszélnek.

Az adaptáció hívei az illokúciónak a lokúcióval szembeni elsőbbségét vallják – ezzel legitimálják az irodalmi mű adaptációját a fordítási folyamatban. A költészetben még kevésbé állja meg a helyét ez a felfogás, hiszen ott nem maga a gondolat, hanem a gondolat keltette érzelm a lényeg. Tehát a pragmatikus adaptáció során éppen a költészet lényege veszne el, mivel itt az *értelem* teljesen a *jelentéstől* függ és elválaszthatatlan tőle. A költő saját, egyéni nyelvét használja, vagyis a konvencionális nyelvi *jeleket*, amelyeket a kódhasználók mindegyike ismer, de azokból *tüneteket* (szimptomákat) épít, személyes jeleket, ebben tükröződik alkotójuk személyisége.

A műfordításnak a költő által fontosnak tartott „tüneteket” meg kell tartani azon az áron is, hogy az a célnyelvben megértési nehézségeket okozhat. Nem vehetjük el a szövegtől, ami benne új és eredeti.

A szerző álláspontja szerint a fordító legfőbb feladata: tegye lehetővé, és a lehető legkevésbé zavarja meg a kommunikációt a szerző és az olvasó között. Ilyen fordítást pedig csak a szöveg alapos elemzése, mondanivalójának értelmezése után tud készíteni – ez az a pont, ahol a fordítás és a filológia összetalálkozik.

A két kötetből szerzőik révén kirajzolódnak a Spanyolországban működő tradukológiai műhelyek térképe, melyek, bár

csekély múltra tekinthetnek vissza, pezsgő szakmai közéletet teremtettek, rendszeres fórumot biztosítanak a szerteágazó kutatások megismertetésére. Az Európától évszázadokon át elzártan fejlődött Spanyolország ezekben az évtizedekben nagy igyekezettel törekszik bepótolni elmaradásait. Az itt viszonylag kevés hagyományt maga mögött tudó fordítás pedig az ország integrálódása révén – az idézett korai történeti korszakokhoz hasonlóan – újra kulcszerephez jut.

Ulrych, Margherita

Translating Texts: from Theory to Practice

(Genova: Litoprint, 1992. 381 pp.)

Demeter Éva

Magyarországon kevésbé ismert, Olaszországban élő és tanító, angol, olasz, német nyelven anyanyelvi szinten beszélő szerző alapos, elméleti és gyakorlati ismereteket egyaránt nyújtó könyvével találkozhat az olvasó. Azzal, hogy a fordítást interkulturális kommunikációként tárgyalja, egyben a fordítástudomány legújabb irányzatát képviseli, amely a diszkurzuselmzésnek, a diszkurzus szerveződésének mélyreható ismeretét tekinti elengedhetetlennek a fordító számára is. A könyv – a nyelv formai és funkcionális jellemzőinek feltárása mellett – a fordítást, a célnyelvi szöveget valamilyen kommunikációs szándék, diszkurzus megnyilvánulásaként értelmezi, amelynek egyszerre három szinten kell működnie annak érdekében, hogy az eredeti forrásnyelvi változatnak leginkább megfeleljen: a szöveget létrehozó lingvisztikai, strukturális építőelemeken kívül a kontextus funkcionális, szituációs és szociokulturális összetevőire is messzemenően tekintettel kell lennie.

A könyv 10 fejezetre oszlik, mindegyik fejezet a fordítás egy-egy lényeges aspektusát tárgyalja, elméleti és gyakorlati szem-

pontból egyaránt. Az első fejezet rövid áttekintést nyújt a fordítástudomány történetéről, a 60-as 70-es évek fordításelméleteinek és fordítási stratégiáinak gyakorlati hasznosíthatóságáról. Főként Nida és P. Newmark fordításelméleti munkásságának ismertetése után Margherita Ulrych arra a következtetésre jut, hogy egységes fordításmetodológia helyett egy jóval flexibilisebb, a szövegtípusok jellemzőire és a funkciókra koncentrááló irányelvet kell a fordítástudománynak követnie. A fordítást alapvetően a kommunikáció szempontjából közelíti meg: olyan kommunikációs helyzetnek tekinti, melynek során a nyelvi és kulturális határokat átlépve kell a fordítónak a célnyelvi közönség számára üzeneteket megfogalmaznia. A kommunikáció legfontosabb összetevőjét mindazon nyelvi elemek alkotják, melyek segítségével a címzett és feladó közti kapcsolat létrehozható, fenntartható, vagy megváltoztatható.

A második fejezet azt vizsgálja, hogy a nyelvi formák és funkciók hogyan működnek a nyelv határain belül és azon túl. Ahhoz ui., hogy a forrásnyelv és a célnyelv közti átmenet zökkenőmentesen történjen, a fordítónak kiindulási pontként a fordítandó forrásnyelvi szöveget kell alapos elemzés alá vetnie, e cél érdekében azonban ismeretekkel kell rendelkeznie arra vonatkozóan, hogy a nyelv formális és funkcionális különböző beszédaktusokat szolgáló szintjei milyen módon állnak kapcsolatban egymással. Akkor tekinthető sikeresnek a fordító tevékenysége, ha a nyelvi funkciókat (a mikro-és makrofunkciókat) és kulturális sajátosságokat a forrásnyelven azonosítani tudja, majd megfelelően közvetíti a célnyelvű közönség számára. E felfogás alapján a fordító egyszerre címzett és feladó, hiszen rajta keresztül megy végbe a két nyelv és kultúra közti kódváltás.

A nyelvi funkciók ismeretének a fordító számára a szövegtípusok osztályozása során kiemelkedő a szerepe: ha ui. a fordítandó szöveget valamilyen szövegtípusba, műfajba sorolja a fordító, ezzel együtt a szöveg írójának kommunikatív szándékáról is igyekszik képet alkotni (kiderül,

hogy az adott szöveg esetén a forrásnyelv sajátosságai, a szöveg információs tartalma, vagy éppen az olvasóra gyakorolt hatása a legfontosabb), továbbá a szöveg célnyelvi megfelelőjét is ezen szempontok alapján tudja a lehető legjobban, az elvárásoknak megfelelően megválasztani. A műfaj pontos ismerete a nyelvhasználat és a kontextus minden egyes szabályszerűségét sugallja a fordítónak, ezáltal könnyíti helyzetét a célnyelvi szöveg létrehozásánál.

A harmadik fejezetben részletesen kifejti a szerző, hogy a szöveg helyes interpretációja a nyelvi, formai jellemzők (*co-text*) ismeretén túlmenően a szituációnak, és a kultúrának megfelelő, ún. nyelven kívül álló körülmények ismeretét is megköveteli. Margherita Ulrych a fordító kommunikatív kompetenciájának nevezi a fordító azon képességét, hogy egy adott szituációba és szociokulturális szövegbe ágyazott nyelvi egységhez, forrásnyelvi üzenethez a lehető legmegfelelőbb célnyelvi változatot képes hozzárendelni.

Ugyanebben a fejezetben bőven találunk példát az erős szociokulturális indítatású forrásnyelvi szövegek fordítási nehézségeire. Margherita Ulrych, miközben a fordító szabadságát és felelősségét hangsúlyozza, a fordítási eljárások megválasztását erősen szövegtípushoz köti. A regiszterről, a megfelelő szociális kontextusban elhelyezett nyelvhasználat kérdéséről azt vallja, hogy a fordítónak a fordítást előkészítő elemző munkája során tudatosan törekednie kell arra, hogy tisztázza a diszkurzus témáját (*field of discourse*) a diszkurzusban résztvevők kommunikációs szándékát (*tenor of discourse*) és a szituációban használt közlések módját (*mode of discourse*). Mivel az egyes műfajokhoz, szövegtípusokhoz tartozó regiszterek azonban a valóságban nem tisztán érvényesülnek, hanem gyakori átfedéseket hordoznak, a fordítói elemzést jelentősen előmozdítja, ha a különböző regisztertípusokat egy kontinuum mentén helyezi el a fordító, melynek egyik pólusa a nagyon is behatárolt, szabályozott nyelvezetű szövegtípusokra érvényes, míg a skála másik végpont-

ján a spontán, kötetlen beszédhelyzetek állnak.

A negyedik fejezet a különböző szöveg-típusokat a stílus szempontjából vizsgálja. A szerző részletesen áttekinti mindazon stilisztikai fogásokat (metaforák, hasonlatok, szójátékok, neologizmusok, stb.) amelyek fordítása mindig próbára teszi a fordítót, és amelyek nem kizárólagosan az expresszív szövegek, szépirodalmi műfajok velejárói. Böven ad példát és javasol fordítói megoldásokat angol és olasz nyelvű szövegtípusok gazdag választékából. Ugyancsak részletesen kitér a szaknyelvi műfajok stílusbeli jellemzőire, a személytelen igei formák használatára, valamint a gyakori nominalizációra.

A stílus célnyelvi kifejezésre juttatásának igénye egyértelműen attól függ, hogy a fordító a forrásszöveg elemzésekor mennyire tekinti azt az írói üzenet szerves részének. Akármilyen szövegtípusról van is szó, a fordító elsődleges feladata annak eldöntése, hogy a forrásszövegben fellelhető stílusjegyek milyen mértékben tudatos írói választás eredményeként kerültek a szövegbe, vagy inkább csak az adott műfaj stilisztikai mutatói.

Az ötödik, hatodik, hetedik fejezet a diszkurzus létrejöttének egy-egy intralingvális aspektusát vizsgálja. A nyelv mondaton belüli és mondaton túli referenciális megfeleléseitől kezdődően a szöveg nagyobb gondolati egységein át kíséri végig az információ, a közlések tagolásának folyamatát, a régi és új információ (téma-réma) lehetséges kapcsolódási változatait. A kommunikatív dinamizmus néven ismert szövegfűzési mód lényegében stratégiai eszköz az író kezében annak érdekében, hogy az olvasó figyelmét irányítani tudja, ismerete következőképpen a fordító számára is elengedhetetlen.

Az összefüggő szöveg szerveződésének tartalmi, valamint grammatikai, lexikai és formai elemeire (koherencia, kohézió) ugyancsak nagy figyelmet kell a fordítónak szentelnie, hogy fordítói tevékenysége minőségi fordítást eredményezzen. Mind- ezen formai és tartalmi elemek fontossá-

gát Margherita Ulrych számos példával gazdagon illusztrálja.

A nyolcadik fejezet lényegében a korábbi fejezetekben kifejtett szempontok gyakorlati összefoglalását adja: útmutatóval szolgál a fordító számára egy valóságos fordítási folyamatban. A fordítást megelőző első lépésként Margherita Ulrych a forrásnyelvi szöveg kommunikatív célú elemzését tartja a fordító számára megkerülhetetlen feladatnak. Ennek az elemzésnek egy holisztikus szemlélet szerint ki kell térnie a forrásszöveg szociokulturális, funkcionális, formai jellemzőire, stílusjegyeire, valamint az intralingvális megfelelésekre. Ez az elemzés lényegében ugyanazokat a képességeket, stratégiákat igényli a fordítótól, mint az anyanyelvi olvasótól, azzal a megszorítással, hogy a szöveganalízist a fordítónak jóval tudatosabban, szisztematikusan kell végeznie. A fordítási folyamat következő fázisában többféle transzfer stratégiát tart elképzelhetőnek a szerző: elképzelhető a két nyelv lehetséges szövegszervező eszközeinek kontrasztív összevetése, vagy a forrásnyelvi szöveg újraszervezése, stb. A célnyelvi szöveg létrehozása egy alulról felfelé építkező folyamatot jelent, mely számtalan hipotézis és döntéshozatal elé állítja a fordítót, akinek fordítói tevékenysége (a célnyelvi szöveg megteremtése, fokozatos érlelése, újraírása) a forrásnyelvi szöveg írójának feladatköréhez hasonló. Az érlelés, többszöri átdolgozás eredményeként született fordításnak már semmi esetre sem szabad a fordításnyelv (*translationese*) jegyeit magán viselnie, a lehető legtermészetesebben kell a célnyelv normáit tükröznie.

A fordítástudomány elméleti szakembereinek legfrissebb álláspontja szerint a minőségi fordítás legfontosabb kritériuma a forrásnyelv és célnyelv közötti pragmatikai ekvivalencia érvényesülése. A legtöbb fordítói hiba azonban éppen pragmatikai és szemiotikai természetű: a fordítók sokszor nem ismerik fel a kommunikációs helyzethez kapcsolódó regisztert, és ez lényegesen megváltoztatja a forrásnyelvi üzenet jelentését.

A kilencedik fejezet két mintaszöveget vizsgál részletesen, az egyiket a szöveg lexikai felépítése, a másikat a témakifejtés módja szempontjából, több fordításváltozatot is közöl, s egyúttal felhívja a figyelmet az előforduló fordítási hibákra. A tizedik fejezetben a lehető legváltozatosabb kommunikációs helyzetből meríti azokat az autentikus szövegeket Margherita Ulrych, melyeket fordítójelölteknek vagy gyakorló fordítóknak fordításra ajánl.

Mivel a különböző típusú, műfajú írásművek eltérő feladat elé állítják a fordítót, nagyon jónak tartom, hogy a könyv gazdag példaanyaga módot ad a fordítói eljárások tudatosítására. Ugyancsak óriási segítség, hogy az olvasó a szövegépítési stratégiákról (pl. a témaprogresszióról) is ismeret-

anyagot kap, mert csakis a forrásnyelvi szöveg teljes megértése eredményezhet ekvivalensként elfogadható fordítást.

Margherita Ulrych most bemutatott könyvét rendkívül hasznos segédanyagként tartom a fordítást oktatók számára, de a fordítástudománnyal kapcsolatban álló szakemberek, fordítói kurzusok hallgatói önállóan is használhatják önképzésre. A fordítás mibenlétének kommunikatív nézőpontból való megközelítése egyrészt elgondolkodtatja az olvasót, esetenként átértékeli korábbi elképzeléseit, a könyv legnagyobb erénye azonban az, hogy a különböző valós fordítási helyzetekből vett példák minden részletre kiterjedő elemzésével különös érzékenységet, fogékonyságot fejleszt ki az olvasóban a szövegtípusok és jellemzőik iránt.

Tájékoztatjuk a tisztelt kollégákat és valamennyi érdeklődőt, hogy 1999. január 22-i bejegyzéssel megalakult a

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY

A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euroatlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelent meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792 72841400 00000008. Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó Fiók.

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzdományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adó alapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ.

Budapest 1088. Múzeum krt 4. „F” épület Tel: 266 9833/5894, Fax: 266 9833/5895.

e-mail: kagardi@ludens.elte.hu vagy aeiler@ludens.elte.hu